

SIMONO DAUKANTO
STUDENTIŠKASIS
ETNINĖS TAPATYBĖS MODELIS.
PARADIGMINIŲ PARAMETRŲ
SUSIDARYMO APLINKYBĖS
IR IŠTAKOS DAUGIATAUTĖS
DIDŽIOSIOS LIETUVOS
KUNIGAİKŠTIJOS
TRADICIJŲ
RAKURSE © *Edvardas Gudavičius*

1. MAGISTRO STUDIJA

Pirmąjį savo Lietuvos istorijai skirtą darbą S. Daukantas parašė 1822 m.¹. Tais pačiais metais jis apgynė magistro laipsniui gauti traktatą (į universitetą įstojo 1816 m., laipsnis buvo patvirtintas 1825 m.)². Taigi darbas buvo parašytas autoriui baigiant Vilniaus universitetą. Jį reikia laikyti studijų laikotarpio apmatais, kurie buvo išplėtoti toliau³. 1822–1823 m. valdžios represijos, sąlygojusios didžiausią to meto Europos studentų politinį procesą⁴, didžiąja dalimi sunaikino ne tik šios aukštosios mokyklos, bet ir apskritai Vilniaus intelektualinį klimatą. S. Daukantui savo darbo apmatų teko plėtoti jau visai kitomis sąlygomis. „Vertindami Daukanto darbus šių dienų metodologijos požiūriu, privalome nuodugniai suvokti jo gyventą epochą, kuri daugybe saitų buvo susijusi su praeitimi ir ateitimi“⁵. Pakankamai didelis mūsų S. Daukantui skirtos istoriografijos įdirbis leidžia imtis smulkesnių jo kūrybos analizės klausimų.

„Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ brandinti ir rašyti S. Daukantui būnant Vilniuje (1816–1825 m.)⁶, mokantis literatūros ir laisvųjų menų bei moralinių ir politinių mokslų fakultetuose⁷. Jį formavo Vilniaus universiteto humanitarų žiedas. Pirmasis Joachimo Lelevelio (Joachim Lelewel) profesoriavimo laikotarpis (1815–1818 m.)⁸ buvo kaip tik po rektoriaus Jano Śniadeckio (Jan Śniadecki) sukel-

¹ Darbas išleistas: *Daukantas S. Darbai senųjų Lituwiiu ir Žemaičių 1822*. Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas, 1929. „Darbų“ rankraščių chronologija – atskiras klausimas, apie juos žr. *Bončkutė R.* Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto „Darbų“ rankraščiai // *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5. Vilnius, 1993, p. 50–62.

² *Merkys V.* Simonas Daukantas ir jo raštai // *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 8; *Merkys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 30, 32, 42–50.

³ *Merkys V.* Simonas Daukantas ir jo raštai // *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 15.

⁴ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 30–31.

⁵ *Merkys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 5.

⁶ Ten pat, p. 32, 60.

⁷ Ten pat, p. 32–35. Plačiau žr. *Šidlauskas A.* Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje. Vilnius, 1986 (atitinkamai pasakytina 37–45, 99–101 nuor.).

⁸ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 77.

to humanistikos „moratoriumo“ (be kita ko, 1805 m. pasitraukus Tomašui Husaževskiui [Tomasz Hussarzewski], vakavo visuotinės istorijos katedra)⁹. Visa ši proveržių ir dalykinių varžymų kaita vyko slegiant carinės administracijos priežiūrai. A. Piročkinas išvalgiai pažymėjo, kad pastarasis veiksnys galėtų būti specialios studijos tema¹⁰ ir šią išvalgą dabar yra galimybė išplėsti. Vienas tokių objektų gali būti pirmasis S. Daukanto darbas. Žinoma, tokiais atvejais nereikia pamiršti, kad kiekvienas žingsnis didesnės detalizacijos ar specializacijos link privalo prasidėti nuo literatūroje funkcionuojančių atitinkamų žinių atrankos bei apžvalgos¹¹, įgalinančios toliau detalizuoti gilesnius tyrimus. Visais tokios (taigi ir šios) apžvalgos atvejais iškyla kontekstų suradimo klausimas. Mūsų temai nurodytini bent du tokie kontekstai. Vienas – Vilniaus universiteto intelektualiosios veiklos erdvė ir jos poveikis. Kitas – XIX a. Lietuvos socialinio elito terpės etninės (įskaitant ir kalbą) jungtys ir skirtys.

Imperatoriškasis Vilniaus universitetas buvo Rusijos valstybės švietimo sistemos ir akademinių struktūrų sudėtinė dalis. Nuo šių struktūrų modelio recipavimo dar Petro I laikais santykinai plati dalykinės veiklos autonomija (be kurios buvo neįmanoma pati tokia recepcija) paradoksaliai buvo derinama su griežtai centralizuotu bei biurokratizuotu valdymu ir priekabia kontrole. Vilniaus universiteto įjungimas į minėtąsias struktūras buvo ne kas kita, kaip nauja tokios recepcijos dozė su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Imperija ne tik išsaugojo jo dalykinį potencialą, bet ir sustiprino universiteto materialinę bazę, tačiau visa tai buvo duota už besąlyginio lojalumo kainą¹². Tačiau šis priverstinis lojalumas ir tebuvo jungtis tarp universiteto ir imperijos. Dalykinės veiklos erdvė siejo Vilniaus *almam matrem* su visos Europos akademinės terpės gyvenimu, jo tradicijomis ir kasdiene jų raiška. Imperinės erdvės riba skyrė universitetą nuo Europos. Caras valdė jo kūną, bet nevaldė sielos. Imperatoriškasis universitetas buvo perorganizuotas iš buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Vyriausiosios mokyklos¹³, išliko jo ryšys tiek su gyvavusia Lietuvos valstybe, tiek ir su dabartine provincija. Kitaip sakant, išliko tas pats lietuviško ir lenkiško tautiškumo santykis. Ši tema čia liestina tik tiek, kiek tai siejasi su paties S. Daukanto politine ir etnine orientacija, tačiau to negalima padaryti nepažymėjus, kad XIX a. taikoma bendroji formulė

⁹ Piročkinas A., Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 268; Merkys V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 34.

¹⁰ Piročkinas A., Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 266–268.

¹¹ Tokiu pavyzdžiu gali būti: Biržiška M. Daukantas // Lietuviškoji enciklopedija, t. 6. Kaunas, 1937, p. 137–156.

¹² Vilniaus universiteto istorija. 1579–1994. Vilnius, 1994, p. 157–169.

¹³ Ten pat, p. 103–126.

gente lituanus, sed natione polonus šiuo atveju nieko nepasako. Kita vertus, nurodant vieni kitus, taip pat nepaaiškintume mūsų istoriko ir jo mokytojų santykių etninės pusės ir to pasekmių. Šis klausimas yra sudėtinė mūsų temos dalis.

2. ISTORIJOS MOKSLO SUSIDARYMO METAS IR SĄLYGOS. ISTORINĖ TEISĖS MOKYKLA

J. Sniadeckio konfliktai su humanitarais visų pirma yra XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje vykusios kovos tarp mokslu tampančios istoriografijos ir nenorinčios jai užleisti savo pozicijų istoriosofijos¹⁴ konkretus epizodas. Ši kova diskreditavo visuotinę istoriją kaip istoriografijos žanrą, įtvirtino „vietos“, t.y. nacionalinę, istoriją kaip mokslinę istoriografiją¹⁵. Šitokio požiūrio konceptualius pradmenis suformulavo Justas Miozeris (Justus Möser) savo „Osnabriuko istorijoje“¹⁶. Žmogaus ryšius su jo gyvenamos vietos ar erdvės (*die Landschaft* – nuo namų ir bendruomenės iki tautos ir valstybės) konkretybę¹⁷ jis priešino Žano Žako Ruso (Jean Jacques Rousseau) skelbiamam apšvietos visuomeninės sutarties (*contract social*) idealui, užtikrinančiam žmogaus teises, ir „Emilyje“ iškeltam abstrahuotos nepatrauklios, bet teisingo gyvenimo vertybes įkūnijančios liaudies įvaizdžiui¹⁸. Pagal J. Miozerį vokiečių tautos branduolys ir ištakos buvo laisvieji valstiečiai – individualių ūkių savininkai¹⁹. Iš to kilo tradicijos lemiamos teisinės būklės ir žinybiškai savarankiškos teisėsaugos reikalavimas²⁰. Šių nuostatų pagrindu susiklostė tautinės teisės individualumą skelbianči istorinė teisės mokykla (vadinama dar teisės mokslo istorine mokykla)²¹. Jos ištakos labiausiai sietinos su Getingeno universitetu ir nuo 1782 m. (su pertraukomis) jame dėščiusiu Gustavu Hugo (Gustav von Hugo; svarbiausias jo veikalas „Civilinės teisės kurso vadovėlis“²²). Šiai-

¹⁴ Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 49.

¹⁵ Ten pat, p. 54.

¹⁶ Möser J. Osnabrückische Geschichte, 1768. Antroji laida (1780–1824) baigė išeiti S. Daukančiui kėlė tik apgynus savo magistrinį darbą.

¹⁷ Gebhardt B. Handbuch der deutschen Geschichte. Stuttgart, 1955, Bd. 2. Von der Reformation bis zum Ende des Absolutismus. 16. bis 18. Jahrhundert, s. 437.

¹⁸ Linton M. The Politic of Virtue in Enlightenment France. Palgrave, 2001 (Questia Online Library), pp. 90–93.

¹⁹ Косминский Е.А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 267.

²⁰ Henne am Rhy O. Kulturgeschichte des Deutschen Volkes. Berlin, b.m. (Dritte Auflage), Bd. 2, S. 334.

²¹ Косминский Е.А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 304; Historische Rechtsschule aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, p. 1–2, http://de.wikipedia.org/wiki/Historische_Rechtsschule.

²² Hugo G. von Lehrbuch eines civilistischen Cursus, 1792–1821, Bd. 1–7.

pjau mokyklos pagrindėjais laikomi Karlas Fridrichas Eichhornas (Karl Friedrich Eichhorn) ir Fridrikas Karlas Zavinji (Friedrich Karl von Savigny).

Šios dvi pavardės žymi istorinės teisės mokyklos ir vokiečių teisės istorijos mokslo įsitvirtinimą pasaulinėje arenoje, ką lėmė K. F. Eichhorno „Vokiečių valstybės ir teisės istorijos“²³, taip pat F. K. Zavinji „Nuosavybės teisės“ bei „Apie mūsų laikų įstatymų leidybos ir teisės mokslo pašaukimą“ pasirodymas²⁴. Pastarasis darbas buvo pamfletu pavidalo atsakas į Antono Fridricho Justo Tibo (Anton Friedrich Justus Thibaut) programinį pamfletą „Apie visuotinės civilinės teisės Vokietijai būtinybę“²⁵. Iš 100 metų sukakties (sutapusios su I pasaulinio karo pradžia) perspektyvos ši polemika buvo įvertinta kaip tautinės vokiečių teisės įtvirtinimo siekis, nukreiptas prieš svetimas ir todėl žalingas nuostatas (kas, beje, išryškėjo jau ir amžininkų atsiliepimuose)²⁶. Tai buvo ginčas ne dėl paties šio siekio (jį palaikė abi pusės), o dėl jo vykdymo būdo: A. F. J. Tibo reikalavo nedelsiant pradėti kodifikaciją, o F. K. Zavinji bijojo, kad dėl tokios skubos bus prarastas vokiečių teisininkų (labiausiai romėnų teisės tyrinėtojų²⁷) įdirbis, veikiant „tušties pri- gimtinės teisės filosofavimams“²⁸. Pastarasis neiginys buvo konkrečiai taikomas filosofui Christianui Volfui (Christian Wolff – labiausiai jo darbui „Prigimtinės ir tautų teisės nuostatos“), tęsusiam Gotfrido Vilhelmo Leibnico (Gottfried Wilhelm Leibniz) filosofiją (pirminis būties elementas monada ir nenutrūkstama raida) iki Imanuelio Kanto (Immanuel Kant)²⁹. Galima sutikti, kad A. F. J. Tibo siekiai nuosekliausiai atitiko vokiečių teisės unifikacijos (kartu šalinant esminius luominius suvaržymus) principus³⁰, tačiau tokiam procesui iš esmės neprieštaravo ir F. K. Zavinji, nes jis

²³ *Eichhorn K.F.* Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte (1808–1823 m. išėjo pirmieji 4 tomai).

²⁴ *Savigny F.C. von* Das Recht des Besitzes, 1803; *Savigny F.C. von* Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814 // http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Carl_von_Savigny

²⁵ Thibaut A.F.J. Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland, 1814. // http://de.wikipedia.org/wiki/Anton_Friedrich_Justus_Thibaut

²⁶ *Thibaut und Savigny* Zum 100jährigen Gedächtnis des Kampfes um einheitliches bürgerliches Recht für Deutschland. 1814–1914. Die Originalschriften in ursprünglicher Fassung mit Nachträgen, Urteilen der Zeitgenossen und einer Einleitung. Herausgegeben von Dr. Jacques Stern. Berlin, 1914.

²⁷ Historische Rechtsschule aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, S. 1–2 // http://de.wikipedia.org/wiki/Historische_Rechtsschule; 2) Pandektenwissenschaft aus Wikipädia, der freien Enzyklopädie // <http://de.wikipedia.org/wiki/Pandektenwissenschaft>

²⁸ *Savigny F.C. von* Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814, S. 1–2 // http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Carl_von_Savigny

²⁹ Christian Wolff (philosopher), p. 1–2; *Savigny F.C. von* Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814, S. 1–2 // http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Carl_von_Savigny (Institutiones juris naturae et gentium, 1740–1749) // [http://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Wolff_\(philosopher\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Wolff_(philosopher))

³⁰ *Косминский Е.А.* Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 297.

Vokietijoje buvo prasidėjęs jau XVIII a. antrojoje pusėje (*Bendroji krašto teisė*, 1792, Prūsijoje; austriškoji teisės reforma Galicijoje, 1797; atskirais elementais – *Codex Maximilianaeus bavaricus civilis*, 1756)³¹. Pažangusis Napoleono kodeksas, dalykiniu požiūriu skatindamas teisėjus interpretuoti įstatymą, kai kuriomis landomis nekaltumo prezumpcijai netaikyti ir pan.³², leido istorinei teisės mokyklai pabrėžti būtinumą mokslškai pagrįsti teisės normas³³. Taip buvo ginama organiškai besivystančios laiko tėkmėje teisės, kaip gyvuojančios tautos savimonės, analogiškos kalbai ir papročiams, samprata³⁴.

Iki 1816 m. filosofiją Vilniaus universitete dėstė I. Kanto sekėjas Johanas Heinrichas Abichtas (Johann Heinrich Abicht), o S. Daukanto mokymosi metai didele dalimi sutapo su nepopuliaraus Angelo Daugirdo (Anioł Dowgird) profesoriaviimu (1818–1823). Tai nebuvo palankus metas istorinės teisės mokyklos idėjoms. Universiteto teisininkai, kaip ir visur kitur, buvo įtraukti į prigimtinių teisės ir istorinės teisės mokyklų kovą. Vilniuje greta rokoku atmiesto klasicizmo³⁵ bei prigimtinių teisės švietėjiškų nuostatų tradicijos³⁶ vyravo pirmoji kryptis, nes vienaip ar kitaip reiškėsi, nors ir suvaržytas, baudžiamos panaikinimo siekis³⁷. 1817–1821 m. prigimtinių teisės kursą (apimančią etiką, politinę ir tarptautinę teisę) skaitė Ignacis Oldakovskis (Ignacy Ołdakowski), o 1805–1832 m. civilinę ir baudžiamąją teisę – Aloyzas Lodovikas Kapeli (Aloiso Lodovico Cappelli), išleidęs darbus „Kanonų teisės šaltiniai ir pagrindai“, „Apie apibendrintą romėnų teisės išdėstymą“³⁸. A. L. Kapeli sugebėdavo studentus supažindinti su luominius principus atmetančia Europos šalių teise³⁹. 1816–1818 m. S. Daukantas lankė literatūros ir laisvųjų menų fakultetą (čia jį bene labiausiai įtakojo eruditas filologas, Getingeno auklėtinis Gotfridas Ernstas Grodekas (Gottfried Ernst Groddeck)⁴⁰. Nuo 1818 m. rudens jis jau studijavo moralinių ir politinių mokslų fakultete, taigi „prasilenkė“ su J. Lele-

³¹ Napoleonic code, p. 1–2 // http://en.wikipedia.org/wiki/Napoleonic_Code

³² Ten pat, p. 2–3.

³³ *Savigny F.C. von* Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814, S.1 // http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Carl_von_Savigny

³⁴ Historische Rechtsschule aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, S. 1 // http://de.wikipedia.org/wiki/Historische_Rechtsschule

³⁵ *Gineitis L.* Klasicizmo problema lietuvių literatūroje. Vilnius, 1972, p. 233–264.

³⁶ *Genzelis B.* Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.). Vilnius, 1972, p. 5–28.

³⁷ Ten pat, p. 27; *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 278, 282; Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 74.

³⁸ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 73–75. (Des sources et des bases du droit canon. Wilno, 1812; De l'enseignement du droit romain en general..., Wilno, 1827).

³⁹ *Merksys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 37.

⁴⁰ Ten pat, p. 32–34; *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 284–285.

veliu pastarojo pirmaisiais profesoriavimo metais⁴¹. Ateidamas dėstyti (1815 m.), J. Lelevelis jau buvo parengęs istorijos metodologijai skirtą studiją⁴², o netrukus išleido G. E. Grodeko aukštai įvertintus senovės istorijai skirtus darbus⁴³. Mūsų atveju paminėtini jo „Eda“ ir „Žvilgsnis į lietuvių tautų senovę“⁴⁴. Ši „Žvilgsnį“ reikia gretinti su kitomis J. Lelevelio replikomis⁴⁵ į Pranciškaus Ksavero Mykolo Baužo referatą apie lietuvių kalbą⁴⁶. J. Lelevelio kritika, pareikšta paralingvistiniams P. K. M. Baužo išvedžiojimams, negalėjo S. Daukanto draugiškai nuteikti.

3. UNIVERSITETO MIESTO IR EMPIRIZMO SAMPRATOS KLAUSIMAI

A. Piročkinas, deramai įvertinęs M. H. Sereiskio (M. H. Serejski) mintis⁴⁷, įspėjo, kad glaustai sunku apibūdinti J. Lelevelio keliamų idėjų visumą, juo labiau išnagrinėti jo kūrybos Vilniaus laikotarpiu ypatumus⁴⁸. Tą patį glima pasakyti ir apie visą XIX a. 1-ojo – 3-iojo dešimtmečio Vilniaus universiteto intelektualiosios terpės funkcionavimo lauką, kuriame brendo ir pradėjo kurti S. Daukantas ar bet kuri kita intelektualioji asmenybė. Šiam laukui leido gyvuoti to meto caro valdžios santykinis liberalizmas (siekęs atitraukti aneksuotos didžiosios Lietuvos kunigaikštijos visuomenę nuo Napoleono, tiek jo galybės viršūnėje, tiek ir tapus jam Šv. Elenos belaisviu) ir dėl tos priežasties dosnios investicijos, įgalinusios sukurti galingą universiteto mokslinį potencialą. Reikia kalbėti ne vien apie paskaitas ar atitinkamą literatūrą, bet ir apie visą universitetinės terpės gyvenimo būdą, apie šio būdo poveikį, apie tą atmosferą, kurios susidarymas kultūrinio gyvenimo požiūriu išskiria *universiteto miestą* iš kitų miesto tipo gyvenviečių. XIX a. pradžios–vidurio Vilniuje ne šiaip sau atsirado knygų skaitymo reiškinį atspindinti Konstanto Kukevičiaus (Konstanty Kukiewicz) litografija (1840 m.), vaizduojanti šio miesto bukinistą⁴⁹. Ir

⁴¹ *Merksys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 34–35.

⁴² Lelevel J. *Historyka tudziez o łatwym i pożytecznym nauczeniu historyi*. Wilno, 1815.

⁴³ *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 271.

⁴⁴ Ten pat, p. 270: Edda, to jest księga religii dawnych Skandynawii mieszkańców. Wilno, 1807; Rzut oka na dawność litewskich narodów i związku ich z Gerulami. Wilno, 1808.

⁴⁵ *Lelevel J.* Uwagi nad dziełem „O początku narodu i języka litewskiego”, 1806; *Lelevel J.* Wzmianka o najdawniejszych dziejopisach polskich i uwagi nad rozprawą J.W.X. Bohusza, 1809 – *B(iržiš)ka M.* Baužas // Lietuvių enciklopedija, t. 3. Boston, 1935, p. 116.

⁴⁶ X. Bohusz. O początkach narodu języka litewskiego rozprawa (1806) – *B(iržiš)ka M.* Baužas // Lietuvių enciklopedija, t. 3. Boston, 1935, p. 115–116.

⁴⁷ Nurodoma: *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechniej Joachima Lelewela. Warszawa, 1958.

⁴⁸ *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 272–273.

⁴⁹ Kukiewicz Konstanty // Lietuvių enciklopedija, t. 13. Boston, 1958, p. 299.

Vilniuje mezgėsi fenomenas, kuris bujojo Getingeno, Heidelbergo, Jenos ir daugelyje kitų universitetų turinčių miestų dar *audros ir proveržio* (*Sturm und Drang*) laikotarpiu. Istoriografijos raidos požiūriu tai buvo lūžis, šaltinio panaudojimą padaręs istorijos mokslo alfa ir omega. Empirizmas reiškė istorizmo atsikratymą meninio ir romantinio šleifo.

Rektoriaus J. Sniadeckio priešišumą G. E. Grodekui ir J. Leleveliui bei atsainumą humanitariniams mokslams⁵⁰ kažkiek skatino švietėjiško racionalizmo atakas kylančiam jausmingajam romantizmui. XIX amžiaus 2-ojo dešimtmečio antroji pusė, sutapusi su J. Lelevelio pirmuoju profesoriavimu ir S. Daukanto studijų pradžia, pradėjo fiksuoti jau Jenos universiteto „diktuojamas madas“, susijusias su vokiečių filosofijos išėjimu į vyraujančias mokslų sistemos pozicijas. Anglijos karaliaus Jurgio II funduojamos Getingeno mokslų akademijos įsteigimas 1793 m. buvo bene paskutinis žymus šios mūzų buveinės įvykis⁵¹. Filosofijos lūžį Jenoje lėmė I. Kanto sekėjo⁵² Johano Gotlibo Fichtės (Johann Gottlieb Fichte) kritiškumo išplėtojimas, atitrukstant nuo kantiškosios *daikto savyje* (*Ding an sich*) idėjos⁵³. Tai paskatino istorijos skirstymą į aposteriorinę (faktų aprašymo) ir apriorinę (istorinės raidos tarpinių aiškinimo) dalis⁵⁴. J. G. Fichtės pasiekimų filosofijos moksle viršūnė tenka jo profesoriavimo Jenos universitete metams (1794–1799; atleistas už palaikytą ateistinių jo straipsnį „Apie mūsų tikėjimo tobula pasaulio sandara pagrindus“, 1798)⁵⁵. XIX a. 2-ąjį dešimtmetį jau tenka kalbėti ne apie jos, o apie skirtos Vokietijos išsivadavimo kovai J. G. Fichtės kūrybos poveikį (labiausiai apie „Žodžius į vokiečių tautą“, 1807–1808)⁵⁶. Tuo tarpu Jenoje J. G. Fichtę pakeitė Friderichas Vilhelmas Jozefas Šelingas (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling; profesoriavo

⁵⁰ *Merky's* V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 34; *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 270; Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 76.

⁵¹ August'ui Ludwig'ui Schlözeriui priskiriamas priežodis: *Extra Gottingam non est vita, si est vita, non est ita*. Jo dukrė Dorothea 1787 m. pirmoji Vokietijoje Getingene gavo filosofijos daktarės laipsnį. Į teisės studijas čia 1788 m. įsimatrikuliavo Wilhelm'as von Humboldt'as. O savo poemoje „Tanhoizeris“ (1836 m.) Heinrich'as Heine jau rašė: *Zu Göttingen blüht die Wissenschaft, / doch bringt sie keine Früchte. / Ich kam dort durch die stockfinstre Nacht, / sah nirgendwo ein Lichte*.

⁵² Anonimiškas J.G. Fichtės straipsnis „Visuotinės pagavos kritikos bandymas“ (Versuch einer Kritik aller Offenbarung, 1791) buvo priskirtas I. Kantui – *S(e)z(emanas)* V. Fichte Jonas Gotlibas // Lietuvių enciklopedija, t. 8. South Boston, 1940, p. 137–138.

⁵³ Ten pat, p. 138.

⁵⁴ Ten pat, p. 141.

⁵⁵ Ten pat, p. 139 (Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltordnung); Nemecká klasická idealistická filozofia – Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), p. 1 // <http://referaty.atlas.sk/vseobecne-humanitne/nauka-o-spilocnosti/7023/nemecka-klasicka>

⁵⁶ *S(e)z(emanas)* V. Fichte Jonas Gotlibas // Lietuvių enciklopedija, t. 8. South Boston, 1940, p. 137–138. (*Reden an die deutsche Nation*).

čia 1798–1803 m.), iškėlęs gamtos, kaip pasaulio sielos, teoriją J. Leleveliui atvykus į Vilnių, jau buvo išėję F. V. J. Šelingo darbai „Gamtos filosofijos sistemos paskaitų pirmieji metmenys“, „Filosofija ir religija“⁵⁷. Tačiau 1807 m. pasirodė buvusio F. V. J. Šelingo bendraminčio⁵⁸, 1801–1806 m. profesoriavusio Jenos universitete, Georgo Fridricho Vilhelmo Hegelio (Georg Friedrich Wilhelm Hegel) prieštaraujantis jam darbas „Dvasios fenomenologija“, tapęs apskritai vienu svarbiausių filosofijos veikalų, kur buvo kalbama ne tik apie individo, bet ir apie visos žmonijos sąmonėjimo procesą. G. F. V. Hegelis gretino istoriją su logika, disciplinos teoriją su jos raidos procesu⁵⁹.

G. F. V. Hegelis vietoje XVIII a. apeliavimo į neistoriškai suvokiamą išmintį įvedė istorijos ir raidos paradigmas (centrinė jo mąstymo sąvoka – dialektika)⁶⁰. Šie istoriosofijos pasiekimai ne mažiau praturtino su ja konkuruojančios istoristinės istoriografijos arsenalą ir sustiprino kritiką pačiam Hegeliui dėl apriorinių schemų bei empirinės šaltinių kritikos apribojimo vien tokių schemų iliustravimu⁶¹. XIX a. 2-ojo dešimtmečio pirmąją pusę žymėjo tokie įvykiai, kaip Bertoldo Georgo Niburo (Berthold Georg Niebuhr) „Romos istorijos iki 241 pr. Kr.“⁶² bei K. F. Eichhorno ir F. K. Zavinji įsteigto „Istorinio teisės mokslo žurnalo“ (ėjo 1814–1848/50 m.)⁶³ pasirodymas. G. Hugo mokinyš K. F. Eichhornas, studijavęs Getingene ir 1803–1805 bei 1817–1829 m. ten dėstęs, buvo gausiai paremtas šaltiniais kapitalinio darbo „Vokiečių valstybės ir teisės istorija“⁶⁴ autorius⁶⁵. Istorinė teisės mokykla viską kildino iš tautos savimonės ir jos raiškos per teisę, papročius, tradicijas ir pan.⁶⁶ „Istoriniame

⁵⁷ *Henne am Rhy* O. Kulturgeschichte des Deutschen Volkes. Berlin, b.m. (Dritte Auflage), Bd. 2, S. 409; *J(ucaiti)s F.* Schelling Friedrich Wilhelm, Joseph // Lietuvių enciklopedija, t. 27. South Boston, 1962, p. 71 (*Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie für Vorlesungen*, 1799; *Philosophie und Religion*, 1804).

⁵⁸ Žr. Georg Wilhelm Friedrich Hegel aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, S. 2 // http://wikipedia.org/wiki/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel

⁵⁹ *Гулыга А.В.* Гегель // Советская историческая энциклопедия, т. 4. Москва, 1967, с. 159.

⁶⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, S. 9–11 // http://wikipedia.org/wiki/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel

⁶¹ *Norkus Z.* Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 51.

⁶² *Niebuhr B. G.* Roemische Geschichte bis 241 v. Chr., 1811, Bd. 1; 1812, Bd. 2; trečias tomas išėjo 1832 m. po autoriaus mirties (1831) // Lietuvių enciklopedija, t. 20. South Boston, 1960, p. 327.

⁶³ *Косминский Е.А.* Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 304; *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, p. 1 // http://de.wikipedia.org/wiki/Zeitschrift_1%C3%BCr_geschichtliche_Rechtswissenschaft

⁶⁴ *Eichhorn K. F.* Deutsche Stats- und Rechtsgeschichte. Göttingen, 1808–1823, Bd. 1–4.

⁶⁵ *Косминский Е.А.* Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 303–313.

⁶⁶ Historische Rechtsschule aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, S. 1 // http://de.wikipedia.org/wiki/Historische_Rechtsschule

teisės mokslo žurnale” bendradarbiavo G. Hugo, žymiausias filologas Jakobas Grimas (Jakob Grimm), B. G. Niburas⁶⁷. Pastarasis įėjo į pasaulinę istoriografiją kaip lyginamojo istorinio tyrinėjimo metodikos, gimininės santvarkos ir genčių susivienijimo sąvokų pagrindėjas⁶⁸, populiarias jo paskaitas Berlyno universitete lankė F. K. Zavinij⁶⁹. B. G. Niburo, įrodžiusio Tito Livijaus naudotų šaltinių nepatikimumą, darbai užbaigė „legendų laikotarpį” ir leido pereiti prie šaltinio susidarymo, kaip tam tikros objektyviosios istorijos, nustatymo⁷⁰. B. G. Niburas pradėjo, o Leopoldas Rankė (Leopold von Ranke) baigė sukurti šaltinių kritikos suderinimo su istorijos rašymu etaloną⁷¹. Labiausiai čia lėmė L. Rankės „Romanų ir germanų tautų istorija nuo 1494 iki 1514 m.” (1824) bei jos priedas „Apie naujųjų istorikų kritiką”; L. Rankė baigė sukurti istoristinę valstybių politinę istoriją⁷². Šveicarų kultūros istoriko jakobo Burharto (Jakob Buckhardt) paskaitas „Apie istorijos studijas” ir Vilhelmo Humbolto (Wilhelm von Humboldt) kalbą Berlyno universitete „Apie istoriko uždavinį” (1824 m.) galima laikyti programiniais istorizmo dokumentais⁷³. Kaip matome, S. Daukanto „Darbų” parašymo chronologija išpuola tarp B. Niburo „pradžios” ir L. Rankės „pabaigos”. Suprantama, įtempto šaltinių skaitymo negalima lyginti su šiaip koku nors pasiskaitymu. Čia paminėtas L. Rankė ir toliau minimas Ogiustenas Tjeri (Augustine Thierry) apako; prie jų galime pridurti mūsų ir lenkų medievistus – Rimantą Jasą ir Tadeušą Voicechovskį (Tadeusz Wojciechowski). Tai, ko gera, panašus organo „nudėvėjimas” nuo intelektualinės įtampos, kaip Liudvigo Bethoven (Ludwig van Beethoven) klausos. Kaip ten bebūtų, empirizmas paliudija, kad istorizmo paradigmos žmonės jau patyrė mokslo vertybių kūrimo kančias ir džiaugsmą.

4. MISTIKOS IR FALSIFIKACIJOS GNIAUŽTAI

Aiškliai išsidiferencijavus istoriosofijos ir istoriografijos mokslinėms vertybėms, G. F. V. Hegelio ir F. V. J. Šelingo filosofinės sistemos tapo patyčių objektu ir įsitvir-

⁶⁷ Косминский Е.А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 304.

⁶⁸ Sergejevas V. S. Senovės Graikijos istorija. Vilnius, 1955, p. 40.

⁶⁹ Косминский Е.А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 319.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Plg. Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 39.

⁷² Ten pat; Leopold von Ranke aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, p. 1–2 // http://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_von_Ranke

⁷³ Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 55.

tino empirinio pažinimo kultas⁷⁴. Aukščiausiu lygiu toliau neišplėtojęs apšvietos epochos ir revoliucinio abstraktaus individo teisių conceptualumo, vokiečių istorizmas savo ruožtu išplėtojo šaltiniotyrą su visu jos pagalbinių disciplinų kompleksu. Iš daugelio L. Rankės mokinių ir sekėjų labiausiai pažymėtini Georgas Vaicas (Georg Waitz) ir jo mokykla. Svarbiausias G. Vaico darbas, iki šiol nepraradęs savo mokslinės vertės, yra siekianti XII a. vidurį „Vokietijos santvarkos istorija“⁷⁵. Nuo 1836 m. jis įsijungė į rengimą garsios leidžiamų šaltinių serijos, ėjusios nuo 1826 m., – „Vokietijos istorijos paminklai“ (*Monumenta Germaniae Historica*)⁷⁶. 1875 m. jis tapo redakcijos vadovu⁷⁷.

Glaustai įvertinus šiuos svarbiausius istorizmo paradigmos atsiradimo ir plėtotės iki XIX a. vidurio rodiklius, galima kalbėti apie Vilniaus universiteto humanistikos mokslinės minties puoselėjimo ir plėtojimo sąlygas. Suprantama, tai buvo Rusijos valstybės imperatoriškasis universitetas, integrali jos aukštojo mokslo sistemos dalis⁷⁸. Vilniaus švietimo apygardos (kartu ir universiteto) globėjas Adomas Čartoriskis (Adam Czartoryski), kaip asmeninis caro Aleksandro I draugas, naudojosi jo pasitikėjimu, bet buvo ir įpareigotas šį pasitikėjimą pateisinti. Todėl caro nusiteikimas slėgė globėjo ir paties universiteto veiklą. Liberalinius Aleksandro I svyravimus užgesino ne vien reakcijos triumfas, nugalėjęs revoliucinę Prancūziją, bet ir jos polinkis mistifikuoti savo siekius ir sprendimus. Pats Aleksandras I tapo adeptu vėlyvojo pietizmo, susiliejusio su F. V. J. Šelingo mokyklos epigonų Gothilfo Heinricho Šuberto (Gotthilf Heinrich von Schubert), į teosofiją pakrypusio Jakobo Bemo (Jakob Böhm) ar į magiją Augusto Ešenmajerio (August Eschenmayer) mokymais⁷⁹. Diriguodamas reacionierių „koncertui“ parbloškstame Paryžiuje, jis atkreipė dėmesį į Rusijos diplomato žmoną „aiškiaregę“ Barbarą Julianę Kriudener (Barbara Juliane von Krüdener, mergaut. von Vietinghoff), savo ruožtu įtakojamą „dvasių regėtoją“ Johano Heinricho Jungo-Štilingo (Johann Heinrich Jung-Stilling)

⁷⁴ Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 69.

⁷⁵ Waitz G. Deutsche Verfassungsgeschichte (1844–1878, 7 tomai; perdirbtas leidimas: 1865–1885, 4 tomai). Kiti darbai: Das alte Recht der salischen Franken. Kiel, 1846; Über die alt-deutsche Hufe. Göttingen, 1854; Jahrbücher des deutschen Reichs unter könig Heinrich I, neue Bearbeitung. Berlin, 1863 – Колесницкий Н.Ф. Георг Вайц (Waitz) // Советская историческая энциклопедия, т. 2. Москва, 1962, с. 926–927; http://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Waitz

⁷⁶ Колесницкий Н.Ф. Monumenta Germaniae Historica // Советская историческая энциклопедия, т. 9. Москва, 1966, с. 669–670.

⁷⁷ Колесницкий Н.Ф. Георг Вайц (Waitz) // Советская историческая энциклопедия, т. 2. Москва, 1962, с. 926.

⁷⁸ Jučas M. Imperatoriškas Vilniaus universitetas (1803–1832) // Vilniaus universiteto istorija. 1579–1994. Vilnius, 1994, p. 128.

⁷⁹ Henne am Rhyn O. Kulturgeschichte des Deutschen Volkes. Berlin, b.m. (Dritte Auflage), Bd. 2, S. 374, 428.

ir „magnetizuotojo“ Franco Antono Mesmerio (Franz Anton Mesmer)⁸⁰. B. J. Kriudener (netrukus nuo Šveicarijos pradėjusi savo šarlatanais apsuptos ir apvaginėjamos „pranašės“ gastroles) atstovavo mistinių klidesių pasauliui, besireiškiančiam „žynių išmintimi“⁸¹, „gamtos mokslų“ misticismu⁸², galutinai sudievinta F. V. J. Šelingo gamtos filosofija⁸³ ir panašia „kūryba“⁸⁴.

Kalbėti apie tai tenka ne tiek aiškinantis mistikos poveikį caro nurodymams, kiek įvertinant gana sparčiai virstančio paramoksliniu vakarykščio marginalinio mokslinio poveikio ribas. *Audrą ir proveržį* lydėjo sentimentalizmas ir falsifikacija, ką vaizdžiai parodo garsi falsifikuotų škotiškųjų *Osiano dainų* istorija. Jas pats parašė jaunas dvasininkas Džeimsas Makfersonas (James Macpherson), neradęs tokios, kokios tikėjosi, tautosakos rinkimo entuziastas, literatūros kritikas Hiugas Bleras (Hugh Blair)⁸⁵. Keliais etapais išleistos 1760–1765 m., dainos sukėlė didelį susidomėjimą. Su jų patetika savo herojaus jausmus neatskiriamai sulydė „Jaunojo Verterio kančių“ finale Johanas Volfgangas Gėtė (Johann Wolfgang Goethe)⁸⁶, sukėlęs ištisą savižudybių audrą. Šių dainų poveikis pasiekė XIX a. dešimtmečius, apimdamas ir kitas meno šakas. Jų gerbėjais tapo Napoleonas, ponias de Stal (Stael), Valteris Skotas (Walter Scott)⁸⁷. Visa tai vyko nepaisant to, kad dar 1763 m. Samuelis Džonsonas (Samuel Johnson) ir 1764 m. Paryžiaus periodinis leidinys „Journal de Savants“ rimtai suabejojo šios „kūrybos“ autentiškumą; Osianas buvo paskelbtas „Šiaurės Homeru“⁸⁸, jį parėmė Johanas Gotfridas Herderis (Johann Gottfried von Herder) savo apybraižoje „Ištraukos iš korespondencijos apie Osianą ir senųjų tautų dainas“⁸⁹. Falsifikavimas buvo tautos dvasios vertybių ieškojimo atšvaitas (*šventas melas*), lydėjęs susidomėjimą tautosaka ir viduramžių grožine literatūra. Atsižvelgtina į bendrą šių reiškinių kontekstą, vienu atveju pateikiantį

⁸⁰ Ten pat, p. 429; Ein Eintrag zu vietinghoff, barbara juliane von im Register, p. 1 // http://eldosub.uni-hamburg.de/allegro-egi/pop/hans2000pl?x=u&ct_show=x&wertreg=P

⁸¹ Symbolik und Mythologie der Völker der alten Welt (G.F. Creuzer).

⁸² Reakcinis publicistas Hendrik'as Steffens'as.

⁸³ Lehrbuch der Naturphilosophie; Allgemeine Naturgeschichte (L. Oken).

⁸⁴ *Henne am Rhy* O. Kulturgeschichte des Deutschen Volkes. Berlin, b.m. (Dritte Auflage), Bd. 2, S. 430.

⁸⁵ *Ossian* From Wikipedia, the free encyclopedia, S. 1 // <http://en.wikipedia.org/wiki/Ossian>

⁸⁶ Goethes Werke. In zehn Bänden. Weimar, 1961, Bd. 3, S. 259–276.

⁸⁷ *Ossian* aus Wikipedia, der freien Enzyklopedie, S. 1; *Ossian* From Wikipedia, the free encyclopedia, S. 1 // <http://en.wikipedia.org/wiki/Ossian>.

⁸⁸ Dar 1763 m. H. Blair'as stojo jį ginti straipsniu „Dėl kritiško Osiano giesmių vertinimo“ (*A Critical Dissertation on the poems of Ossian*) // *Ossian* From Wikipedia, the free encyclopedia, S. 2 // <http://en.wikipedia.org/wiki/Ossian>

⁸⁹ Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker // Herders Werke. In fünf Bänden, Weimar, 1963, Bd. 2, S. 191–234; *Ossian* From Wikipedia, the free encyclopedia, p. 1 // <http://en.wikipedia.org/wiki/Ossian>.

šaltinių leidimui ir mokslinei kritikai didžiulius lobius, kitu užverčiantį juos ne tik nereikalingu, bet ir klaidinančiu šlamštu. Pastaroji „Makfersono liga“ ne tik atitraukdavo tokių korifėjų, kaip Gėtės ar Herderio, dėmesį, bet ir sužadindavo naujus „atradimus“. Daugiapuse kultūrine veikla pasižymėjęs čekų poetas ir slavų tautų poezijos vertėjas, senų literatūros paminklų leidėjas ir filologinių studijų autorius Vaclavas Hanka (Vaclav Hanka) bei jo draugas poetas Josefas Linda (Josef Linda) „surado“ 1816 m. „Vyšehrado dainų“, 1817 m. „Kraledvoro sakmių“, 1818 m. „Libušės pranašystės“ (vad. *Zelenohoros*) rankraščius, netrukus sulaukusius vertimų į daugelį kalbų⁹⁰ (50 metų trukusi polemika⁹¹ dėl šių „šaltinių“ autentiškumo staigiai paplitusią „atradėjų“ šlovę galų gale į jų gyvenimo pabaigą apkartino gėda⁹²). „Libušės pranašystės“ išvertė ir 1829 m. išleido vokiečių rašytojas ir poetas Liudvigas Bechšteinas (Ludwig Bechstein)⁹³, tarpukaryje labiausiai vertinamas už savo sakmių, dabar – už pasakų rinkinius⁹⁴. Visa tai nuodijo šaltinio įsitvirtinimo moksle reiškinių klimata, o toks klimatas jau klostėsi Lietuvoje S. Daukanto universiteto studijų metu.

5. ŠALTINIO FENOMENO IR TRADICINIO LIETUVOS ISTORIJOS MODELIO SANTYKIS

Tokie profesoriai kaip istorikas J. Lelevelis ar puikus klasikinės filologijos žinovas G. E. Grodekas skleidė istorizmo nuostatas Vilniaus universitete. Tačiau jie neturėjo atrandamų šaltinių rankraščių, atramos jų skelbimui. Šis darbas buvo pradėtas po pirmosios represijų bangos 1823 m., taigi S. Daukantui jau baigus studijas. Universitetą turėjo palikti ir J. Lelevelis, ir linkęs į romantiką F. W. J. Schelling'o pasekėjas Juzefas Goluchovskis (Juzef Gołuchowski). Jano ir Andžejaus (Andrzej) Sniadeckių švietėjiškasis racionalizmas⁹⁵, iš esmės neskirdamas humanistikos nuo šaltinių meninės interpretacijos, netiesiogiai ar net tiesiogiai inspiruojančios jų falsifikavimą, negalėjo apginti nei vieno, nei kito. Buvo pašalintas ir vėliau didžiau-

⁹⁰ Kdo byl kdo v našich dějích do roku 1918. Zadejte začatek příjmení Hanka Vaclav, p. 1–2 // <http://www.libri.cz/database/kdo18/search.php?z8=1&name=Hanka+V%Elav>

⁹¹ „Karálieva Václava milé dny“ byla žr. Jak byla Milostná píseň krále Václava („Jelen“) usvědčena jeho moderní falsum – s úmyslem podvodu. – Imta: Mareš. Pravda o rukopisech Zelenohorském a Kralovédvorském jak se jeví z dokumentárních fotografií a z poznámek k nim připojených. Praha, 1931 // <http://kix.fsv.cvut.cz/toUTFS/-urban/r/druz/mpkv/pravdahtur>

⁹² Ten pat, p. 2.

⁹³ Ludwig Bechstein aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie, S. 1–2 // http://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Bechstein

⁹⁴ Ten pat, S. 1–2.

⁹⁵ Janulaitis A. Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas, d. 1: Danilavičiaus gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1932, p. 43.

sią šaltinių leidimo darbą atlikęs Ignas Danilavičius (Ignacy Daniłowicz). Netekęs potencialiai geriausiai šiam darbui tinkančių žmonių, Vilniaus universitetas liko istorijos šaltinių leidymo kelkraštyje.

Šaltinio fenomenas Lietuvoje įsivyravo istorijos moksle XIX a. 3-ą dešimtmetį, ką Vokietija pergyveno prieš pusšimtį metų. Lietuvoje dar viską sukomplikavo kraštą aneksavusi imperija. Antai Johanui Jakobui Bodmeriui (Johann Jakob Bodmer) 1757–1767 m. suradus pirmuosius Nibelungų giesmės rankraščius, baigęs juos 1782 m. transkribuoti Christofas Heinrichas Mileris (Christoph Heinrich Myller) kreipėsi į Prūsijos karalių ir 1784 m. sulaukė tokio *Senojo Frico* atsakymo: jo atliktas darbas nėra vertas vienam šūviui sunaudoto parako. Vis dėlto tais pačiais metais Nibelungų giesmė buvo išleista, tačiau tik kaip daugelio kitų grožinės literatūros tekstų chrestomatijos sudėtinė dalis⁹⁶. Vidurio Europos tautų, kovojančių dėl išsivadavimo, istoriografijoje meninės kūrybos šleifas buvo dar ryškesnis⁹⁷ (ką jau matėme V. Hankos atveju). Kalbant apie S. Daukanto studijų laikotarpio ir kiek vėlesnę kūrybinę aplinką, jos „meninę specifiką“ parodo bene žymiausią lenkų romantizmo vaidmenį suvaidinę kūrėjai iš Lietuvos su Adomu Mickevičiumi priešakyje⁹⁸. Unikalių šaltinių suradimo, interpretavimo ir leidimo darbą atlikusiam I. Danilavičiui šis „meninis“ poveikis įtakos nepadarė. Dar būdamas magistru, jis nuo 1814 m. universitete dėstė krašto teisę, 1819 m. buvo išrinktas adjunktu, 1822 m. tapo extraordinariniu ir 1823 m. ordinariniu profesoriumi⁹⁹. Neneigiant jo indėlio teisės moksle, jis pasireiškė kaip S. Daukanto mokytojas ir auklėtojas (jo krašto teisės kurso S. Daukantas klausėsi pirmaisiais savo studijų metais)¹⁰⁰. Po Ignaco Žegotos Onacevičiaus (Ignacy Żegota Onacewicz) tai buvo labiausiai S. Daukantą įtakojęs istorikas¹⁰¹.

Tai, ką šaltinių požiūriu Vokietijoje padarė istorinė teisės mokykla, miniatiūriiniu Lietuvos mastu žymia dalimi padarė I. Danilavičius¹⁰². Tiesa, S. Daukantui parašius „Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių“ (toliau – „Darbai“) ir baigiant univer-

⁹⁶ Myller Ch. H. Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert. Bd. 1. Der Nibelungen Lit. Eneidt. Got Amur. Parcival. Der arme Heinrich. Von den Minnen. Das ist von der Wibe List. Das ist von dem Pfennige. Berlin, 1784.

⁹⁷ Niederhauser E. Eastern Europe in recent hungarian historiography. Budapest, 1975, p. 20.

⁹⁸ Miškinis M. Lietuvių literatūra, d. 1. Kaunas, 1939, p. 168–173; Lietuvių literatūros istorija, t. 1. Feodalizmo epocha. Vilnius, 1957, p. 338–342.

⁹⁹ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 15, 74.

¹⁰⁰ Merkys V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 36.

¹⁰¹ Pirockinas A., Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 282.

¹⁰² Smulkiau apie jį žr. Janulaitis A. Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas, d. 1: Danilavičiaus gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1932; Biržiška V. Danilavičius (Danilovič) Ignas // Lietuviškoji enciklopedija, t. 5. Kaunas, 1937, p. IX, 1481–1483.

sitetą, I. Danilavičiaus darbas su šaltiniais vos buvo pradėtas¹⁰³. Tačiau tai jau buvo tikra Lietuvos statutų ir Lietuvos kronikų rankraščių paieškų ir leidimo pradžia¹⁰⁴. Visa tai, ką I. Danilavičius yra nuveikęs, parodo jį kaip empirizmo nuostatas įvaldžiusį ir atitinkantį besiklostančios (S. Daukanto studijų metu) ar vėliau galutinai susiklosčiusios istorizmo paradigmos profesinį lygį specialistą¹⁰⁵. Jau pirmieji leidžiamų šaltinių vertinimai atskleidžia jį tokį, koks jis vėliau išryškėjo visu šios leidybos mastu. Augusto Liudvigo Šliocerio (August Ludwig Schlözer) perkeltas į visuotinę istoriją A. V. Kojelavičiaus Lietuvos istorijos modelis, sekantis fantastine Lietuvos kronikų dalimi ir kartojantis M. Strijkovskio (Strykowski) vertinimus, I. Danilavičiaus nepatenkino. Šalindamas šį nemokslinį modelį, jis siekė sukurti autentiškos informacijos šaltinių duomenimis pagrįstą Lietuvos istoriją ir pirmas paklojo dar fragmentiškus tokios istorijos pamatus¹⁰⁶. Apie I. Danilavičiaus, kaip dėstytojo, poveikį S. Daukantui – studentui tiesiogiai galime spręsti tik iš pastarojo darbų. Iš vėliau S. Daukanto Teodorui Narbutui rašytų laiškų, nepaisant I. Danilavičiaus siekio apginti Lietuvos istorinės praeities vertę¹⁰⁷, matyti, kad S. Daukantas atmetė kritišką savo mokytojo požiūrį į Lietuvos kronikų fantastinę dalį bei realiai suvokiamas nesėkmes¹⁰⁸. S. Daukantą labai užgavo A. L. Šliocer'io žodžių apie *didžiąją lietuvių tautą* neigimas¹⁰⁹.

Šie, sakytume, neakivaizdiniai S. Daukanto priekaištai I. Danilavičiui liudija daugiapusę jų požiūrių koliziją. Šias puses geriau bus galima aptarti tik aptarus pačius „Darbus“. Dabar tik galima pasakyti, kad šis pirmasis S. Daukanto veikalas parodo jį, bent jau didele dalimi pasilikusį A. L. Šliocerio pozicijoje: fantastiniai Lietuvos valdovai (kai kur sumaišyti su realiais) figūruoja nuo §8 iki §16 (iš viso yra 21 paragrafas)¹¹⁰. Vadinas, koncepciniu (moksline, etnine, politine, moraliine ir t.t.) požiūriu I. Danilavičiaus negalima laikyti tuo dėstytoju, kuris labiausiai

¹⁰³ I. Danilavičiaus darbų bibliografija (pažymint, kad ji dar koreguotina) pateikta: *Janulaitis A. Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas, d. 1: Danilavičiaus gyvenimas ir darbai*. Kaunas, 1932, p. 10–12. Joje iki 1823 m. imtinai nurodytinos tik 1, 2, 4, 5 (iš dalies), 9 poz.

¹⁰⁴ Apie I Lietuvos statutų nuorašus žr. *Lazutka S.* (ir kt.) Pirmasis Lietuvos statutas. Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė, t. 1, d. 1. Vilnius, 1983, p. 14–15.

¹⁰⁵ Nepaisant savyje nešiojamos nuoskaudos dėl jo manymu I. Danilavičiaus pareikštos nepagarbos Lietuvai, S. Daukantas pažymėdavo jį kaip didelį istorijos šaltinių žinovą – *Merkys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 37.

¹⁰⁶ *Janulaitis A.* Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas, d. 1: Danilavičiaus gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1932, p. 199–211.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 203–206.

¹⁰⁸ *Daukantas S.* Raštai, t. 2. Vilnius, 1976, p. 721, 728, 742, 749, 761, 763; *Merkys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 37.

¹⁰⁹ *Daukantas S.* Raštai, t. 2. Vilnius, 1976, p. 742.

¹¹⁰ *Daukantas S.* Darbay senuju Lituwui ir Žemacziu 1822. Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas, 1929, p. 43–102, 214.

įtakojo besimokantį Vilniaus universitete S. Daukantą. Visa savo apimtimi ši kolidacija vargu ar kada nors pasireiškė: nors abu šie žmonės gyveno vargingai, profesinė ir luominė gradacija čia aiškiai skyrė studentą nuo profesoriaus, valstiečio sūnų nuo dvasininko sūnaus. Šiaip labiausiai čia susidūrė ne tiek patys asmenys, kiek jų puoselėjamos vertybės. Atsirandančio universiteto miesto ir paties universiteto erdvė buvo šių vertybių suvokimo ir funkcionavimo laukas. Pats užsidirbdamas savo pragyvenimui, nekilmingasis provincialas negalėjo bent jau plačiau įsitraukti į susijusį su pramoginėmis išmonėmis visuomeninį studentų gyvenimą¹¹¹. Kiek galima kalbėti apie universitetinį Vilniaus miestą, tipizuojant jį, tarkime, Vokietijos universitetinių buveinių pavyzdžiu, tiek ir šį studentų gyvenimą Vilniuje galima bandyti lyginti su jau socialinio ir kultūrinio fenomeno lygį pasiekusiu Vokietijos buršų (*vaikinių*) judėjimu. Tiek vienur, tiek kitur studentai, jauni žmonės siekė įgyti intelektualią profesiją. Tačiau Vokietijoje tai buvo daugiausia miestiečių (biurge-rių), o Lietuvoje bajorų vaikai. Vokietijoje buršai perėmė bajoriškąją jėgos kultą, pritaikydami jį savo intelektuliniam pranašumui parodyti ir girtų peštukų idiotizmui apriboti: „tamsuolių“ (*die Obskuren*) ar „kupranugarių“ (*die Kamele*) tironizavimą¹¹² lydėjo gėrimo ir fechtavimosi savireguliacija¹¹³. Lietuvoje bajorų vaikai periminėjo laisvės dvasią, derindami ją su luomine tikrove, o virš profesoriaus ir studento galvos dunksojo dar politinė svetimos valstybės tikrovė. Tarpusavyje besivaržant kviečiamiems sustiprinti universitetą užsieniečiams (daugiausia vokiečiams) ir vietiniams dėstytojams¹¹⁴, studentai žemaičiai pasijusdavo antrarūšiais dar ir „savųjų“ tarpe. Kalbų vartojimo požiūriu to gal ir netenka pabrėžti, nes pati lenkų kalba turėjo skintis sau kelią pro tradiciškai vartojamą ir užsieniečiams priimtinesnę lotynų kalbą¹¹⁵. Lietuviškosios orientacijos žmonės žeidė globėjo A. J. Čartoriskio ir rektoriaus J. Sniadeckio „bendralenkishkosios“ elgesio tendencijos, dėl to nepavyko įgyvendinti Kazimiero Kontrimo pasiūlyto lituanistikos pradmenų projekto¹¹⁶. Todėl S. Daukanto jautrumą geram ar blogam Lietuvos įvardijimui, trukdžiusį jam suvokti profesionalaus šaltinių panaudojimo priorite-

¹¹¹ Merkys V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 31–32.

¹¹² Henne am Rhyh O. Kulturgeschichte des Deutschen Volkes. Berlin, b.m. (Dritte Auflage), Bd. 2, S. 825.

¹¹³ Dar XVIII a., siekiant išvengti mirtinų dvikovų, rapyros buvo pakeistos lengvais kardais – Getingeno kapokliais (*göttinger Hieber*), kas netrukus išaugo į didžiavimąsi kaip „akademine puošmena“ veido randais (plg. barono Reineckės personažą Putino „Altorių šešėliuose“).

¹¹⁴ Janulaitis A. Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas, d. 1: Danilavičiaus gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1932, p. 44; Pirockinas A., Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 186, 191–192.

¹¹⁵ Pirockinas A., Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984, p. 106.

¹¹⁶ Merkys V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 38–40.

tus, galima paaiškinti natūralia reakcija į nesiskaitymą su Lietuva kaip šalimi, jos istorija ir pačiais lietuviais kaip buvusia ir esančia tauta.

Kaip pažymėjo Aleksanderis Briukneris (Aleksander Brückner), S. Daukantas viską darė *ad maiorem Lituaniae gloriam*¹¹⁷. I. Danilavičius rinko ir leido šaltinius *simili modo ad metipsam Lituaniam*. Šį darbą Lenkijoje dirbė žmonės jį buvo jau gerokai aplenkę: Stanislovo II istoriografas Adamas Stanisławas Naruševičius (Adam Stanisław Naruszewicz) sukaupė savo garsiąsias Tekas¹¹⁸, į kurias pateko nemaža Lietuvos šaltinių. Jų pagrindu išėjo „Lenkijos istorija“ (iki Jogailos)¹¹⁹. Senos Lietuvos bajorų giminės palikuonis, jos vyskupijų dvasininkas, 1775 m. pasiekęs Smolensko vyskupo augziliaro, o 1780 didžiosios kunigaikštijos sekretoriaus pareigybės¹²⁰, savo veikale baltus išvadino barbarais¹²¹. Prie Lietuvos teisės šaltinių (I Lietuvos statuto) apsistojo, perėmęs A. Naruševičiaus Tekas, Tadeušas Čackis (Tadeusz Czacki)¹²². Jo veikalas¹²³, sulaukęs atgarsių ir Lietuvos visuomenėje¹²⁴, ilgainiui teliko istoriografine pozicija. I. Danilavičiui teko eiti savo keliu. Šiame kelyje jis sugebėjo sujungti istorinės teisės mokyklos vertybinę tautos sampratą su profesionalizmo prioritetų akcentais. Jo ir S. Daukanto nuostatų kolizija prasidėjo dar jų abiejų pasirinkto kūrybinio kelio pradžioje.

6. KUO IR KAIP REMTASI RAŠANT „DARBUS“

„Darbai“ tebuvo apmatai, kuriuos S. Daukantas išplėtojo vėliau¹²⁵. Jis neatsisakė Lietuvos kronikų fantastinės dalies modelio, kurį perėmė M. Strijkovskis ir A. Vijūkas

¹¹⁷ Brückner A. Polacy i Litwin. Język i literatura // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa, Lublin, Łódź, Kraków, 1914, p. 369.

¹¹⁸ Grzybowski S. Teki Naruszewicza // Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1971, p. 2330–2331. Iš dalies šioms „Tekoms“ prilygintinas Lietuvoje išleistas Motiejaus Domininko Dogelio (Dogiel) 8 tomų aktų rinkinys *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae* (išleisti ne visi aktai ir ne visi tomai) – Ivinskis Z. Dogelis // Lietuviškoji enciklopedija, t. 6. Kaunas, 1937, p. 1170–1173.

¹¹⁹ Naruszewicz A. Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa (6 tomai, 1780–1786).

¹²⁰ Z. Ivinskis. Naruszewicz... Adam Stanisław // Lietuvių enciklopedija, t. 20. Bostonas, 1960, p. 12–13.

¹²¹ Naruszewicz A. Historia narodu polskiego, t. 4. Kraków, 1860, p. 16.

¹²² (Biržiška M.). Čackiai // Lietuvių enciklopedija, t. 5. Bostonas, 1937, p. 942–945.

¹²³ Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem, t. 1–2. Warszawa, 1801.

¹²⁴ Poška D. T. Czackiui pašventė lietuvišką eiliuotą laišką – Miškinis M. Lietuvių literatūra, d. 1. Kaunas, 1939, p. 179–180.

¹²⁵ Naudojamosi 1929 ir 1976 m. išleistais „Darbų“ tekstais: 1) žr. 1 nuorodą; 2) Daukantas S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 33–400.

Kojelavičius¹²⁶. Pastarąjį jis labiausiai vertino¹²⁷. Jau vien tai neleidžia „Darbų“ laikyti istorizmo paradigmą ir jos šaltinių panaudojimo profesionalumą atitinkančiu veikalu. Tačiau net ir negausus autentiškų šaltinių (žinoma, juos „pritempianč“) bei istorinės literatūros panaudojimas leidžia kalbėti apie pastangas sukurti savarankišką Lietuvos istorijos modelį. „Apskritai S. Daukanto istorijos veikalai yra savosios epochos bendrųjų mokslinių, politinių, idėjinių koncepcijų ir Lietuvos realybėje išaugusio autoriaus socialinių-politinių pažiūrų integracijos rezultatas“¹²⁸. „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ ši integracija didžiausia¹²⁹. „Darbuose“ panaudoti (įskaitant ir antikinius¹³⁰) 32 autoriai (tarp jų G. E. Grodekas, J. Lelevelis), bet per trečdalį nurodų skirta labiau rašytojui nei istorikui Augustui Kocebiui (August Kotzebue)¹³¹.

Vis dėlto, kompiliuodamas tuos pačius elementus, S. Daukantas vaizduoja kitokias etnines lietuvių ištakas. A. V. Kojelavičius, kartodamas Lietuvos kronikas su M. Strijkovskio žurnalistinio humanizmo istoriografijos korekcijomis, tradiciškai pradeda pasakojimą nuo romėnų (*italų*) atvykimo¹³². S. Daukantas antikos šaltinius pasitelkia tam, kad (žiūrint jo akimis) antikos autorių minimus dabartinės Rytų ir Vidurio Europos etnosus parodytų kaip jo meto mokslo pripažįstamus lietuvių protėvius (tai daroma §1)¹³³. Beje, A. V. Kojelavičius šią chronologinę atkarpą labiausiai tik savo pasvarstymais skyrė į tarpsnius prieš ir po *italų* atvykimo¹³⁴, o S. Daukantas tai sieja su šaltinių duomenimis prieš ir po Kristaus gimimo (atitinkamai §1 1-asis ir 2-asis poskyriai)¹³⁵. Toliau eina to paties paragrafo 3-iasis poskyris apie kūrybiškai pritaikytą Vaidevučio istoriją¹³⁶. S. Daukantas lietuviams laiko visus baltus¹³⁷, bet „pritaikydamas“ Erazmo Stelos ir Simono Grunau „duomenis“, jis iš savo pirmtakų etninės maišaties minimų herulių padaro „Romoje apsilankiusių

¹²⁶ Merkys V. Simonas Daukantas ir jo raštai // *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 17.

¹²⁷ *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 37–38; Jurginis J. A. Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“ ir jos reikšmė // *Vijūkas-Kojelavičius A. Lietuvos istorija*. Vilnius, 1988, p. 31.

¹²⁸ Merkys V. Simonas Daukantas ir jo raštai // *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 18.

¹²⁹ Ten pat, p. 18.

¹³⁰ Herodotas, Justinas, Tacitas, Ptolemejus, VI a. autoriai (Jordanas, Prakapas Cezarietis).

¹³¹ Merkys V. Simonas Daukantas ir jo raštai // *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 16.

¹³² *Vijūkas-Kojelavičius A. Lietuvos istorija*. Vilnius, 1988, p. 42–57.

¹³³ *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 41: „Perskyrimas I. Darbai, senovės lietuviams ir žemaičiams šiandien pripažįstami“.

¹³⁴ *Vijūkas-Kojelavičius A. Lietuvos istorija*. Vilnius, 1988, p. 42–57, 58–70.

¹³⁵ *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 41: „1. Žinia apie gimines Lietuvos ir Žemaičių pirm gimimo Kristaus“; 48: „2. Žinia apie gimines Lietuvos ir Žemaičių po užgimimo Kristaus“.

¹³⁶ *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 56: „3. Žinia apie Vaidevutį, viešpatį Lietuvos, žemaičių ir prūsų“.

¹³⁷ Merkys V. Simonas Daukantas ir jo raštai // *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 18.

lietuvių protėvių“ istorinius veikėjus Vaidevučio „valdysenos ir papročių sutvarkymo reformoje“¹³⁸. Šitaip išsaugoję visų asmeninę laisvę, lietuvių protėviai sulaukė tų laikų, kai Vakarų Europos šaltiniuose atsirado daugiau informacijos apie juos; tam tapo pritaikytas ne visai savo vietoje atsidūręs §1 4-asis poskyris, pradedamas nuo švedų „apsilankymo“ Kurše¹³⁹. §1 pavadinimas aiškiai ir nedviprasmiškai atskleidžia svarbiausią autoriaus tikslą: šauniųjų lietuvių protėvių praeitis senovėje parodoma ir pripažįstama antikos autorių.

S. Daukantas čia pasirodo kaip geras G. E. Grodeko mokinys: jo padaryti „pri-tempimai“ reikalavo žinių. Tokia darbo pradžia žymi pasirinktą siekį, kurį gal geriausiai parodo šie pratarinės (*pratarymo*) žodžiai: 1) „Mindami užvis ant to, jog reta giminė su tokia kantrybe ir narsybe gynė liuosybę, su kokia senų dienų lietuviai ir žemaičiai, kurie rūpesny niekuomet nenusiminė, kartais rūstose dienose braidydami kraujuose savo brolių, dar ant jų kūnų savo liuosybę gynė ir ne kartą pelenuose savo namų pačius neprietelius laidojo“; 2) „Aiškiai gal sakyti, jog lietuviai, žemaičiai per ilgus amžius (kaip tuojau regėsime) gimė ir mirė tarp kardų, gindami savo tėviškę nuo neprietelių“¹⁴⁰. S. Daukantui lietuviai – narsi tauta, atlaikiusi ir atlaikanti nepalankius istorijos iššūkius, jos aukščiausia puoselėjama vertybė – laisvė. Ši laisvė turi būti visur – tiek išorėje (politinė), tiek viduje (teisinė ir socialinė). Heruliai tam ir pasirinkti, kad būtų galima tai parodyti „tikslingai“ panaudojant istorinio Odoakro ir neistorinio Vaidevučio biografijas. S. Daukantas čia atsiskleidžia kaip tipiškas romantikas istorijoje ir istorikas romantizme¹⁴¹, kas tarp kitko būdinga XIX a. pirmosios pusės Europai apskritai ir jo cituojamiems A. Kocebiui ar N. Karamzinui konkrečiai. Žinoma, šitie autoriai nebuvo istorizmo paradigmos lyderiai, jų negalima lyginti su J. Leleveliu ar, šaltinių suvokimo ir vertinimo pažiūriu, su I. Danilavičiumi. Bet ir pastarajam S. Daukantas kai ką galėjo prikišti dėl lietuvių onomastikos¹⁴², o jo teisingai rekonstruotą iš Hipatijaus metraščio

¹³⁸ *Daukantas* S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 56: „Gal manyti ant galo, kas dėjos erulių giminė po tokių žygių ir kelevysčių: kaipgi vieni pargrįžo namo turtingais, kiti vargaliais, bet abeji užmiršę tikėjimą ir įstatymus ūkės savo. Algaudami rymionų cėsoriams, įgudo tinginėti ir plėšti; pargrįžę namo, norėjo idant kiti jiems dirbtų ir algautų, iš pirmo baugindami, paskui galia prisuokdami prie darbo vargdienius žmones, kurie vienuok vargdieniai, nenorėdami liuosybės parduoti, raginami dirbti priešingavo, vaidijos, kas dieną paskui kariavos su turtingais. Tarp pačių turtingųjų nebebuvo nė vienybės, nė pataikos, gentys puldinėjo ant genčių, vaikai ant tėvų, kiekvienam rados pavoju begventi“. *Išrinktas šį chaosą sutvarkyti Vaidevutis mustatė* (p. 57–58): „Ant galo tie tebus diduoniais, kurie gerais darbais ir dorybe už visus didžiau atsiženklins, vienok nė kokios viršutinės perskyros tarp jų, žmonių vargdienų ir diduonių, daugiau nebebus. Taip vargaliai žmonės savo liuosybę užstipinę, gyveno paskui ilgus amžius laimingai“.

¹³⁹ Ten pat, p. 60: „4. Žinia apie kurus (choray), arba kuršius ir apie variagus“.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 36.

¹⁴¹ Plg. *Merkys* V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 105.

¹⁴² Ten pat, p. 37.

*Gedvilq*¹⁴³ juk buvome pamiršę. Todėl ir S. Daukanto negalima prilyginti A. V. Kojelavičiui. Savo meto istorikų darbų įtraukimas kronikinio pasakojimo schemą leido bent jau tam tikroje darbo dalyje pakeisti į faktų naratyvą; nuo pirmųjų susidūrimų su krikščionimis (§6) šis naratyvas fantastinius kunigaikščius derina su istorinės literatūros informacija iki §13 (karaliaus Mindaugo)¹⁴⁴. Dar „sugrįžus“ (§15–§16) fantastiniams Šventaragiui ir Ger(ey)muntui, nuo §19 jau apdorojami daugiausia realūs istoriografijos duomenys (nors ir pasitaiko nuorodos į A. V. Kojelavičių)¹⁴⁵. Čia dar reikėtų išskirti nuorodas į Kvedlinburgo analus¹⁴⁶ ar Donelaitį¹⁴⁷.

Išaiškinti „heruliškajam“ laisvos tautos idealui, matyt, prireiks daugiau dėmesio ir pastangų. Dabar tik preliminarai galima pažymėti, kad tai daugelį autorių dominusi tema¹⁴⁸. S. Daukanto piktinimasis baudžiava – chrestomatinė tiesa, kuriai nebereikia nuorodų, tačiau specialiai netyrinėjus nėra paprasta detaliau konkretizuoti to meto gyvavusių teorinių nuostatų kategorijomis. Didžiausią įtaką S. Daukantui padarė I. Onacevičius¹⁴⁹. Jis 1805 m. baigęs Karaliaučiaus universitetą, todėl buvo gerai susipažinęs su vokiečių istorine literatūra ir buršų gyvenimo būdu. Labai stiprios I. Onacevičiaus asmenybės poveikis reiškėsi visapusišku bendravimu, nes šiaip jis nebuvo produktyvus¹⁵⁰. Be to, ne jis vienas galėjo būti žinių ir nuomonių perteikėjas. Pradžiai tik reikėtų pažymėti, kad J. Miozer'io iškeltas ir istorinės teisės mokyklos įtvirtintas vokiečių *ūkininko* – *tautos pagrindo* istorinis tipas gali atsispindėti „geruliniame“ lietuvių prototipe, bent jau S. Daukanto vaizduotėje išsprendusiame asmens laisvės ir savos politinės organizacijos suderinimo problemą.

7. ŠVIETĖJIŠKOS „GERULINIO“ TIPO IŠTAKOS

Neneigiant feodalinės vokiečių ūkininkijos instituto tradicijos, vis dėlto nereikia pamiršti, kad į J. Miozerio koncepciją šis institutas atėjo stambiesiems ūkininkams tampant su rinka susijusiais agrariniais verslininkais. Socialinis tokio ūkininko prestižas XIX a. pradžios Vokietijoje – akivaizdus reiškinys, koks savo metu buvo

¹⁴³ *Daukantas* S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 134.

¹⁴⁴ *Daukantas* S. Darbay senuju Lituwui ir Žemaicziu 1822. Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas, 1929, p. 213.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 127–213.

¹⁴⁶ Ten pat, p. 45.

¹⁴⁷ Ten pat, p. 20.

¹⁴⁸ Juos randame jau K. Baužo traktate – *Miškinis* M. Lietuvių literatūra, d. 1. Kaunas, 1939, p. 165.

¹⁴⁹ *Merkyš* V. Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 36.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 275–276.

gentry'o prestižas anglų revoliucijos išvakarėse. Poeto Heinricho Kleisto (Heinrich von Kleist) biografija vaizdžiai parodo, ką jis reiškė intelektualiam bajoriškosios terpės jaunuoliui, nepakėlusiam gerai suprasto savo tėvynės atsilikimo, kaip jos okupavimo ir pažeminimo priežasties, ir dėl to nusižudžiusiam. Išaukęs senoje paveldinčioje karininko profesiją giminėje, jis pasišlykštėjo tokiu gyvenimo būdu ir ruošėsi tapti ūkininku¹⁵¹. Istorijos mokslo raidoje J. Miozerio iškeltas ir istorinės teisės mokyklos priimtas ūkininkas – tautos pagrindas tapo profesionaliosios istoriografijos įtvirtinimo atrama. Istoriosofijos idėjų raidoje ši svarbi vokiškosios istoriografijos savybė vis dėlto buvo nors ir pastebimas, bet lokalinis reiškinys. Ašiniu idėjiniu fenomenu čia reikėtų laikyti tolesnę *visuomeninės sutarties* idėjos raidą, pirmiausiai sietiną su Klodo Anri Sen-Simono (Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon) *naująja krikščionybe*, siekiančia intelektualų vadovaujamos taikios industrializacijos¹⁵². K. A. Sen-Simono sekretorius, mokinys ir įsūnis O. Tjeri¹⁵³ toliau išplėtojo vos ne visą prancūzų istoriografiją užvaldžiusią vadinamąją *politinę istoriją*, siejamą su *istorijos politika* ir tiriančią žmones valdančių, skiriančių ar jungiančių interesų, nuomonių, jausmų ištakas. Dar didžiosios prancūzų revoliucijos išvakarėse Emanuelio Žozefo Siejeso (Emmanuel Joseph Sieyès) pamflete „Kas yra trečiasis luomas“ (1789 m. sausis) bajorijai – laukinių užkariautojų frankų palikuoniams – buvo priminta, kad tikrieji Prancūzijos šeimininkai yra autochtonų galų ainiai¹⁵⁴. Istorinėje literatūroje žodis „abatas“ lydi vieno žymiausių XVIII a. revoliucinių teoretikų E. Ž. Siejeso¹⁵⁵ pavardę ne šiaip sau: šis prancūziškasis *abbé*, vartojamas ir neprancūziškuose tekstuose, apšvietos epochoje buvo taikomas tam tikrai mąstytojų ir švietėjų kategorijai, kuri luomine dvasininko padėtimi naudojosi kaip intelektualios veiklos priemone. Tai buvo labai marga terpė, apėmusi tiek utopinio komunizmo skelbėją Gabrielį Mabli (Gabriel Bonnot de Mably)¹⁵⁶, tiek ir nepralenkčiąjį oportunistų karalių Šarlį Morisą Taleiraną (Charles Maurice de Talleyrand)¹⁵⁷. J. V. Gėtė sukūrė ryškų jos literatūrinį personažą, įvardytą *abbé*

¹⁵¹ H. von Kleist. Gesammelte Werke, Berlin, 1955, Bd. 1, p. 6, 9, 11, 13; Bd. 4, p. 266, 267, 296.

¹⁵² Rouvroy C. H. de Comte de Saint-Simon, p. 1 // <http://cepa.newsschool.edu/het/profiles/saintsimon.htm>

¹⁵³ Rignol L. Augustine Thierry et la politique de l'histoire et principes d'un système de pensée, p. 1 // <http://rh19.revues.org/document423.html>

¹⁵⁴ Пезер О. Всеобщая история, т. 4. Новейшая история. Санкт-Петербург, 1894, с. 15.

¹⁵⁵ Sieyès Emmanuel Joseph Da Wikipedia l'enciclopedia libera, p. 1; Schmitt E. SIEYÉS Emmanuel Joseph // Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon_Band X (1995), Spalten 235–240 // http://it.wikipedia.org/wiki/Emmanuel_Joseph_Siey%C3%A8s; http://www.bautz.de/bbkl/s/sieyes_e_j.shtml

¹⁵⁶ Gabriel Bonnot de Mably // http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Bonnot_de_Mably

¹⁵⁷ Talleyrand, p. 1–10 // <http://www.talleyrand.org./main.html>

(savo simbolinio autobiografinio romano „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai“ vieną iš pagrindinio herojaus mokytojų)¹⁵⁸. E. Ž. Siejeso brošiūra reikia laikyti svarbia grandimi, siejančia apšvietos epochos abstrakčią *visuomeninę sutartį* su antirestauraciniu jos konkretizavimu *tikrųjų Prancūzijos šeimininkų (galų)* samprata. Kaip sensimonizmas tapo burboniškojo ultramontanizmo atsvara, taip *tikrųjų šeimininkų* idėja buvo priešinama siekiams gražinti luomines privilegijas. A. Tjeri šią mintį apie šimtmečiais trukusią nugalėto ir nugalėjusio etnoso kovą ir neatsiejamą jos tąsą gyvenamu metu vystė visoje savo mokslinėje kūryboje¹⁵⁹. S. Daukantui studijuojant universitete, pasirodė pirmoji šiai temai skirta knyga – „Tikroji Žako Prastuolio istorija“¹⁶⁰. Joje išprovokavęs Žakeriją valstiečių pravardžiavimas taikomas visam trečiajam prievolininkų – mokesčių mokėtojų luomui, jo dar iš romėnų perimtai municipalijų organizacijai, jo sąjungai su karaliais, jo kuriamai Prancūzijos istorijai; laukinių germanų užkariautas, išnaudojamas ir kvailinamas, jis pagaliau sukykla ir vedamas Napoleono genijaus ikūnija savo karinę ir politinę šlovę¹⁶¹.

Kol visapusiškiau nebus išnagrinėtas istorizmo pasiekimų poveikio Lietuvos realijoms pobūdis, tegalima sąlyginai, gal net metaforiškai apibrėžti „istoriografinį“ I. Danilavičiaus ir „istoriosofinį“ I. Onacevičiaus poveikį S. Daukantui. Bet „Darbų“ chronologijos atveju pati E. Ž. Siejeso – O. Tjeri ašis dar nespėjo nusibrėžti iki savo galutinio taško. Akivaizdu tėra tik tiek, kad S. Daukanto universiteto studijų metu jau egzistavo mitu ar kultu (žiūrint kur, kada ir kaip) pavadintinas Napoleono fenomenas. Jis užgimė tuomet, kai Plymuto uoste laivuose ir laiveluose susigrūdusi minia, geidžianti pavėpsoti į parblokštą labiausiai išgąsdinusį Angliją priešą, pamačiusi jį „Belerofonto“ pirmagalyje, nuščiuvo ir apnuogino savo galvas¹⁶². Revoliucijos užgniaužėjas Prancūzijoje už jos sienų tapo revoliucijos šaukliu, o Heinricho Heinės (Heinrich Heine) eilėraštis „Grenadieriai“¹⁶³ (1817 m.) – jo ma-

¹⁵⁸ Herojaus pavarde J. W. Goethe's žodžių žaismas ironiškai „apverčia“ mokinį (*der Schüler*) į mokytoją (labai daugiaprasmiš vok. *der Meister* kilęs iš lot. *magister* – mokytojas) – Goethes Werke. In zehn Bänden. Bd. 6. Weimar, 1961, S. 641. Romanas „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai“ savo poveikiu vos neprilygo „Jaunojo Verterio kančioms“ – ten pat, p. 642. Du paskutiniai jo skyriai, kuriuose pasirodo *abbé*, skirti *bokštui*, simbolizuojančiam ne tik mokymosi vietą, bet ir masoneriją – J. W. Goethe. Wilhelm Meisters Lehrjahre // Goethes Werke. In zehn Bänden. Bd. 6. Weimar, 1961, S. 440–638.

¹⁵⁹ Rignol L. Augustine Thierry et la politique de l'histoire et principes d'un système de pensée, p. 2–4 // <http://rh19.revues.org/document423.html>

¹⁶⁰ Thierry A. Histoire veritable de Jacques Bonhomme. Paris, 1820.

¹⁶¹ Косминский Е.А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции. Москва, 1963, с. 372–373.

¹⁶² Emil L. Napoleon. Translated by Eden and Cedar Paul. New York, 1959, p. 502.

¹⁶³ Heines Werke. In fünf Bänden. Bd. 1. Weimar, 1963, S. 14–16; Heine H. 1797–1856, p. 1 // <http://www.hildeso-guesphalia.de/heine.html>; Heinrich Heine in Düsseldorf, S. 1–2 // http://www.duesseldorf.de/heineinstitut/institut/heine_in_duesseldorf.shtml

nifestu, kuriam kiek vėliau sukurtas Roberto Šumano (Robert Schumann) romansas (1840 m.) paskutiniuose posmuose¹⁶⁴ suskamba „Marselietės“ garsais. Napoleono fenomenas O. Tjeri koncepcijoje susiliejo su gališkosios ir revoliucinės prancūzų tautos fenomenu. Jis dengė revoliuciją, kaip prancūziškoji trispalvė dengė respubliką, imperiją ir Liepos monarchiją, kurios orleaninio karaliaus titulaturoje buvo pridurti žodžiai „ir tautos valia“.

Savo atsiminimuose Napoleono adjutantas Armanas Ogiustenas Luji Kolenkuras (Armand Augustine Louis de Caulaincourt)¹⁶⁵, aptardamas XIX a. pirmojo dešimtmečio pabaigos politinę padėtį, pažymi, kad lietuviai nekenčia rusų ir laukia išvadavimo; tačiau aprašydamas 1812 m. įvykius, jis neslepia nusivylimo lenkais, kurie Lietuvoje visai kitokie, nerodantys jokio entuziazmo ir aiškiai lūkuriuojantys, kaip čia viskas pasibaigs. O. O. L. Kolenkurą žinome kaip visišką Š. M. Talleirano priešingybę: šis žmogus nieko niekadęs neišdavė, jis rašė sąžiningai tai, ką matė. Jis pamatė, kad *kitokie lenkai* vadinosi *lietuviais*. Kas per tauta gyveno prie Nemuno Napoleono laikais ir kaip ji save matė savo meto idėjų ir istorinėje perspektyvoje?

8. NORAI IR BAIMĖS

Apšvietos epochos (Edukacinės komisijos) ir Vilniaus universiteto klestėjimo metais galima išvardyti ne vieną dvasininką, vienaip ar kitaip minėtiną kalbant apie mokslą ir švietimą Lietuvoje¹⁶⁶, bet mūsų temos specifikai reikia nurodyti tokius, kuriuos būtų galima bent bandyti pavadinti *abbė*. Ko gera, vieną iš pirmųjų tokiu kandidatu galima būtų nurodyti Povilą Ksaverą Bžostovskį (Paweł Ksawery Brzostowski)¹⁶⁷. Svarbiausias jo darbas – *Paulavos respublikos* (dvaro, kur buvo įvesta valstiečių savivalda, o jie patys padaryti činšininkais) sukūrimas¹⁶⁸. Šį pažangų ir švietėjišką poelgį P. K. Bžostovskis užfiksavo keliais rašiniais¹⁶⁹. Pasikeitus dvaro savininkams, Paulavos respublikos nebeliko, bet šiaip ar taip tai buvo ne tik baudžiavos panaikinimui skirtas veiksmas. Jis, be abejo, prisidėjo prie *visuomeninės*

¹⁶⁴ Ten pat, p. 15–16: „So will ich liegen und horchen still, / Wie eine Schildwach im Grabe. / Bis einst ich höre Kanonengebrüll / Und wiehernden Rosse Getrabe. / Dann reitet mein Kaiser wohl über mein Grab. / Viel Schwerter klirren und blitzen. / Dann steig ich gewaffnet hervor aus dem Grab / Den Kaiser, den Kaiser zu schützen“; *Schumann R.* Heine Grenadiere, S. 1–2 // <http://oregonstate.edu/instruct/ger342/grenad.htm>

¹⁶⁵ Armand Augustin Louis de Caulaincourt. From Wikipedia, the free encyclopedia, p. 1–2 // http://en.wikipedia.org/wiki/Armand_Augustine_Louis_de_Caulaincourt

¹⁶⁶ Žr. *Genzelis B.* Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.). Vilnius, 1972, p. 19–21, 23–24, 28.

¹⁶⁷ Brzostovskiai // Lietuvių enciklopedija, t. 4. Bostonas, 1936, p. 853–854.

¹⁶⁸ Paulavos respublika. Straipsnis iš Vikipedijos, laisvosios enciklopedijos, p. 1 // http://lt.wikipedia.org/wiki/Paulavos_Respublika

¹⁶⁹ Brzostovskiai // Lietuviškoji enciklopedija, t. 4. Bostonas, 1936, p. 854.

sutarties idėjų sklaidos Lietuvoje, dėl to atsirado ir tokie literatūros kūriniai, kaip anoniminė „Giesmė muzikėlio“ bei D. Poškos „Muzikas Žemaičių ir Lietuvos“¹⁷⁰. Kalba apie valstiečio asmeninės priklausomybės panaikinimą ir jo įteisinimą tapo XIX a. pirmųjų dešimtmečių realija ir nereikia pamiršti, kad už Nemuno jau veikė Napoleono kodeksas.

Į *abbé* kandidatų sąrašą įtrauktinas ir K. Baužas. Jei P. K. Bžostovskis akcentavo socialines, tai K. Baužo pastangos iškelti lietuvių kalbą gynė ne tik kultūros, bet ir etninės tapatybės vertybes. Pastarąją plotme galima bandyti sąrašą pratęsti žymiausių pamokslininkų, tokių kaip Kiprijonas Lukauskis¹⁷¹ ar Mykolas Pranciškus Karpavičius¹⁷², pavardėmis¹⁷³. Jie įsidėmėtini ir kaip originalių lietuviškų pamokslų autoriai. Kiekybiniu požiūriu visų tokių žmonių indėlio, įdiegiant ir platinant apšvietos vertybes, nė iš tolo negalima lyginti su mokslo ir bažnytinių institucijų (iki 1773 m. įsteigtos Edukacinės komisijos) ar mecenatų veikla (išskili Vilniaus vyskupo Igno Jokūbo Masalskio asmenybė sujungė šias abi sroves¹⁷⁴). Tačiau minėti žmonės žymėjo kokybiškai naują reiškinį – individualios (neinstitucinės) iniciatyvos plintant apšvietai atsiradimą. Tai buvo naujojo neluominio intelektualinio elito formavimosi pradžia. Kadangi dvasiškija sudarė didžiausią tokio tradicinio elito dalį, tai ši tradicija labiausiai veikė ir „lietuviškojo *abbé*“ atsiradimą. Negalima, žinoma, nepastebėti ir šios terpės pasauliečių, vėlgį tęsiančių jau egzistavusią luominės literatūrinės ar techninės intelektualinės kūrybos tradiciją. Jos atstovais galima laikyti Jokūbą Jasinskį (Jakub Jasiński)¹⁷⁵ ar Lauryną Stuoką-Gucevičių¹⁷⁶. Pastarojo, nors ir pasauliečio, įsirašymas į masonų ložę brėžia paralelę J. V. Gėtės „Vilhelmo Meisterio“ *abbé* personažui, kurią reikėtų aiškinti tiek intelektualų

¹⁷⁰ Lietuvių literatūros istorija, t. 1. Feodalizmo epocha. Vilnius, 1957, p. 381–390.

¹⁷¹ *Mačiulytė K.* Kiprijono Lukaško (1757 – po 1798) biografijos mįslės // *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19. Vilnius, 2005, p. 243–248.

¹⁷² Mykolas Pranciškus Karpavičius. Rinktiniai pamokslai / Originalų tekstus parengė, iš lenkų kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė K. Mačiulytė; originalų tekstus adaptavo R. Jakubėnas; vertimą parengė K. Mačiulytė, S. Narbutas. Vilnius, 2003.

¹⁷³ Kiek vėlesnei chronologijai skiria, bet gerai parodo tokio darbo aplinkybes: *Gylienė L.* Švietėjiško darbo motyvai ir sąlygos // *Žemaičių žemė*, 2001, Nr 1 // <http://samogitia.mch.mii.lt/KULTURA/J.Pabreza.htm>

¹⁷⁴ Taikliai tai apibūdina E. Raila: „Jo nuopelnai ypač akivaizdūs edukacinėje bei su ja glaudžiai susijusioje pastoracinėje veikloje. Ignoto Masalskio inspiruotas kultūrinis katalikiškas Apšvietos modelis XVIII a. paskutiniame ketvirtyje brėžė naujus sąmoningumo orientyrus. /.../ Tai buvo stipriausias intelektualinis Lietuvos epicentras, nusidriekęs bažnytinio organizmo arterijomis, venomis ir kapiliarais toli už Vilniaus ribų. Jo sukelti edukacinės teutonikos virpesiai buvo juntami visoje Lietuvos teritorijoje“ (Cituojama iš: *Petkus V.* Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje. Vilnius, 2002, p. 554–555).

¹⁷⁵ *Land S., Plewkiwicz M.* Portret Jakuba Jasińskiego. Warszawa, 1964, p. 5–98.

¹⁷⁶ *R(e)kl(aitis) P.* Stuoka-Gucevičius Laurynas // *Lietuvių enciklopedija*, t. 29. Bostonas, 1963, p. 6, 87–89.

ir masonų elitiškumu, tiek ir apšvietos lemiamu bendru socialinio elito intelektualėjimu. L. Stuokos-Gucevičiaus biografija priklauso dar luominės visuomenės iškiliųjų specialistų, valdovo dvaro ar didikų užsakymų vykdytojų sekai. Jo profesoriavimas ikiimperatoriška Vilniaus universitete tebuvo vėlyvos papildomos veiklos baras. Pačioje Lietuvos masonų, veikusių nuo XVIII a. paskutinio ketvirčio pradžios¹⁷⁷, terpėje universiteto profesūra gana skaitlingai buvo atstovaujama ir vaidino svarbų vaidmenį¹⁷⁸. 2-uoju Lietuvos masonų laikotarpiu (1-asis tęsėsi iki 1789 m.) jų veikla ypač pagyvėjo XIX a. antrąjį dešimtmetį¹⁷⁹. Būtent šiuo laikotarpiu greta labai ribotų masonų liberalizmo pasvarstymų (leidus pačiam carui) pradėjo organizuotis ir reikštis kur kas platesnės apimties, puoselėjančios išsivadavimo idėjas visuomeninės organizacijos, įtraukusios ir studentus. Istoriografija žymi laipsnišką amžiaus ir visuomeninės padėties pasiskirstymą nuo elitiškiausios *filomatų* (I. 1805–1808 m., II. 1817–1824 m.) iki buršų bruožais pasižyminčios *nenaudėlių* (*šubravců*) draugijos¹⁸⁰. Galima tvirtinti, kad S. Daukanto studentavimas sutapo su Vilniaus universiteto pasiekto aukščiausio mokslo, mokymo ir europinio akademinio poveikio lygio metais.

S. Daukantas priklausė Vilniaus universitete besimokančių žemaičių studentų būreliui¹⁸¹. Būrelis palaikė ryšius su žinomu savo įvairiapuse kultūrine veikla poetu ir kultūrininku Dionizu Poška¹⁸². Daukantas tapo D. Poškos konflikto su šubravcais liudininku. Šią gerai žinomą ir plačiai literatūroje aptartą istoriją išvalgiai išanalizavo ir įvertino Vincas Trumpa¹⁸³. Nuo kitų skaitlingų Vilniaus 2-ojo–3-ojo dešimtmečio draugijų šubravcai išsiskyrė savo *inteligentiškojo chuligano* povyza. Lietuvoje vėluojantys visuomeninės ir kultūrinės raidos procesai susluoksniavo šioje draugijoje dar XVIII a. paviršutinišką išsilavinimą eksponuojančių klubų ir ponapoleoninio buršų judėjimo reiškinius. Kaip buršai šaipėsi iš rutininio sustabarėjimo (*kupranugarių*) ar paprasčiausio nemokšiško (*tamsuolių*), taip ir šubravcams užkliūdavo tiek luominio parazitizmo, tiek ir jų požiūriu prasčiokiško provincialumo. Demonstruojantis pabrėžtinai apolitišką ir caro administracijos toleruojamą šubravců poziciją, jų savaitraštis „Grindinio žinios“ (*Wiadomości bru-*

¹⁷⁷ Bučys Ž. Paroda „Laisvieji mūrininkai“. Masonai Lietuvoje XVIII a. pab. – XIX a. pr., p. 2 // http://muziejai.mch.mii.lt/Informacija/laisvieji_mūrininkai.htm

¹⁷⁸ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 29–30.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 29; Bučys Ž. Paroda „Laisvieji mūrininkai“. Masonai Lietuvoje XVIII a. pab. – XIX a. pr., p. 2 // http://muziejai.mch.mii.lt/Informacija/laisvieji_mūrininkai.htm

¹⁸⁰ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 30–31; *B(irži)ka M.* Filomatai // Lietuvių enciklopedija, t. 8. Bostonas 1940, p. 208–227; to paties Filaretai // Lietuvių enciklopedija, t. 8. Bostonas, 1940, p. 178–182.

¹⁸¹ *Merkys V.* Simonas Daukantas. Vilnius, 1991, p. 37–41.

¹⁸² Ten pat, p. 41; *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Monografija. Vilnius, 1955, p. 92–93, 101, 107.

¹⁸³ *Trumpa V.* Lietuva XIX-tame amžiuje. Chicago, 1989, p. 78–94.

kowe) užkabino ir D. Poškos veiklą. Pažymėtinas taiklus V. Trumpos pastebėjimas, kad šaipydamiesi šubravcai ir šiaip jau negailėjo nieko, bet šiuo atveju (1818 m., Nr. 101) pašaipą dar buvo sumišusi ir su neslepiamu pykčiu.

Jei lenkų varšuviečių požiūris į lenkus vilniečius kaip tolimus provincialus pasitariesiems kėlė šoką todėl, kad jie (*savieji su savaisiais*) jautėsi *tokiais pačiais* lenkais, tai D. Poška juos papiktino būdamas ne toks pats (*ne savas*). Kitaip sakant, pirmuoju atveju buvo pasijausta nepilnaverčiais, antruoju – pasipiktinta, kad kitokie nesijaučia nepilnaverčiais, turėdami *savo* vertybes. *Mūsų – jūsų* skirtis čia jau reiškėsi etnine plotme, bet reikia dar atsakyti į klausimą, ar tai būtų vidinės (potaučių), ar išorinės (tautų) priešpriešos. Ir tarp potaučių pasireiškėdavo net dar didesnis pyktis ar prasivardžiavimas¹⁸⁴. Tiek šubravcai, tiek ir D. Poška¹⁸⁵ jautėsi lenkais, bet reikia pasakyti ir tai, *kokiais* lenkais jie jautėsi. Šubravcai visur ir visuomet Lietuvoje matė *mūsų lenkišką kraštą*¹⁸⁶ gimstančios ar net jau gimusios moderniosios lenkų nacijos intelektualų akimis. Gerai žinomo posakio *gente lituanus sed natione polonus* prasmė *Lituania* prilygo tik *Poloniae Minoris*, *Masoviae* ar *Poloniae Maioris*, bet ne *Poloniae* prasmei. Nesant Lenkijos valstybės (prancūziškasis ar rusiškasis Varšuvos embrionas lenkiškojo patriotizmo netenkino), juo aktualesnė darėsi tautos ir tautinės sampratos vertybė. Lenkiškojo romantizmo sukurtoje (S. Daukanto studijų metais pradėtoje kurti) lenkų tautos mesianizmo schemoje, bent jau Adomo Mickevičiaus kūryboje, Lietuva gavo gal net už pačią Lenkiją geresnę vietą praeityje, bet jokios vietos jai nebeliko dabartyje (ir, žinoma, ateityje)¹⁸⁷.

Iškyla ne tik žodžių prasmės atitinkamo laikotarpio šaltiniuose, bet ir jos santykio su mūsų įprastinėmis kategorijomis suvokimo problema. Klausimas, kaip Gegužės 3-iosios konstitucija supranta lietuvių tautą ir Lietuvos valstybę, nepaisant solidžios istoriografijos ir pačiai šiai konstitucijai skirto gero mūsų istorikų indėlio, tebelieka ir šiandien spęstinių problemų dienotvarkėje. Būdinga, kad vienaip ar kitaip jį aptardami, cituoja ne dispozicinius šios konstitucijos tekstus, o 1569 m. Liublino unijos akto preambulės formulę, tiek Stanisławas Kučeba (Stanisław Kutrzeba) XX a. pradžioje¹⁸⁸, tiek ir Klausas Cernakas (Klaus Zernack) jo pabaigoje¹⁸⁹. Ir

¹⁸⁴ Plg. Bloch M. Społeczeństwo feudalne. Warszawa, 1981, p. 631.

¹⁸⁵ Tai rodo jo tekstai – Poška D. Raštai. Vilnius, 1959, p. 62, 65, 459, 523.

¹⁸⁶ Trumpa V. Lietuva XIX-tame amžiuje. Chicago, 1989, p. 91.

¹⁸⁷ Lietuvių literatūros istorija, t. 1. Feodalizmo epocha. Vilnius, 1957, p. 342 (atskira kalba taikytina kai kuriems jo eksproktams – ten pat).

¹⁸⁸ Kutrzeba S. Unia Polski z Litwą // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa, Lublin, Łódź, Kraków, 1914, p. 637: „Tak więc konstytucja 3 maja 1791 r. położyła dopiero kres istnieniu unii i dwa te państwa zassymilowane przez kilkawiekowe wspólne pożycie, naprawdę zespoliła w „jedną spólną Rzeczypospolitą, która się ze dwu państw i narodów w jeden lud zniosła i spoiła“.

¹⁸⁹ Nurodoma iš vokiškosios santraukos – Zernack K. Die Republik der beiden Nationen im

vienas, ir kitas sutartinai pabrėžia, kad ima būtent šios formulės tekstą sprendami dviejų valstybių ir dviejų tautų sujungimo į vieną *padermę*¹⁹⁰ 1791 metais klausimą. S. Kučeba laiko šį klausimą galutinai išspręstą¹⁹¹, K. Cernakas mano priešingai¹⁹², bet su abiem autoriais reikia sutikti, kad Liublino akto preambulės formulė galiojo iki pat 1791 m. (o diskutuoti dar ir po to). Galima ir reikia kalbėti apie jos komponentų (*tautų, valstybių, padermės*) kaitą, bet šios kaitos neįmanoma suprasti ir paaiškinti pašalinus vieną kurį komponentą. Todėl neįmanoma išaiškinti *lietuvi* neišaiškinus *lenko* ir priešingai.

Liublino akto preambulės formulėje lietuviai ir lenkai laikomi atskiromis tautomis. Kaip jos turi tapti viena paderme, formulė nepasako, bet tai pasakoma kitoje akto vietoje: prisiekama Lenkijos karūnai. Atskiras Zigmanto Augusto aktas lietuvių tautai (*luomams*) savotiškai neutralizavo šią nenaudingą formuluotę tam

Zeitalter ihrer Teilungen // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 447–448: „... ohne Zweifel hatte die Reformkonzeption des letzten Königs der Republik von Anfang an an Stelle des seit Lublin überkommenen Dualismus der zwei Reiche den Einheitsstaat vor Augen, den die Maiverfassung 1791 auf den konstitutionellen Begriff brachte. In dieser Verfassungsurkunde kommt Litauen als Staat nicht mehr vor. /.../ Immerhin deutete sich in der Gesetzgebung des neuen Sejms nach der Verfassungsgabe auch Kompromißbereitschaft an, die sich an die Lubliner Formel von den beiden Nationen hielt. Am 20. Oktober 1791 versprachen diese sich „gegenseitige Bürgschaft“ zu leisten. /.../ Bis zuletzt also gab es Zeugnisse der Lebenskraft des Lubliner Konzepts der Union zweier Nationen – auch in der Epoche ihrer größten Herausforderung durch ein zentralistisch-konstitutionelles Monarchiemodell. Gewiß hatte es auch in der Lubliner Unionsakte nicht an appellativen Tönen in dieser Richtung gefehlt. Es war 1569 die Rede vom Ziel einer „gemeinsamen Republik, mit welcher sich aus zwei Staaten und Nationen (*narody*) ein Volk (*lud*) herausbilden“ werde. Aber die Zubilligung des litauischen Statuts von 1588 hat dem Eigenbewußtsein des Großfürstentums ein kräftiges Fundament zurückgegeben“. Pagrindinis lietuviškas tekstas – ten pat, p. 443–444 (Abiejų Tautų Respublika josios padalijimų metu).

¹⁹⁰ Šis žodis čia pavartotas tik kaip laikinas darbo terminas. Tame pačiame straipsnių rinkinyje (žr. 1 nuor.) žodis *lud* vartojamas *liaudies* prasme – J. Fijałek. Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej (p. 37). Vokiečių *Nation* atitinka lenkų *naród*, o *Volk* – *lud*, *naród*: Kutner S. Neues deutsch-polnisches Taschen-Wörterbuch (Collection Feller, Vol. II). Leipzig, b.m., S. 167, 290. Istorizmo formavimosi metais (XIX a. pradžioje): *Nation* – *natio, gens*; *Volk* – 1) *caterva, globus, multitudo*, 2) *multitudo hominum*, 3) *natio, gens*, 4) *populus, plebs, vulgus*, 5) *copiae, milites*, 6) *hominess* – Lünemann G. H. (nach I. I. G. Scheller) Lateinisch – deutsches und deutsch – lateinisches Handwörterbuch. Leipzig, 1826. Theil 2 (deutsch – lateinischer), S. 1312, 2043–2044. Klasikinėje lotynų kalboje – *Kuzavinis K.* Lotynų–Lietuvių kalbų žodynas. Dictionarium latino-lituanicum. Vilnius, 1996, p. 556: *natio* – 1. *gimimas, kilmė*; 2. perk. 1) *gentis, tautybė, tauta, nacija*, 2) *klasė, kasta, luomas*, 3) *veislė*, 4) *luomas*.

¹⁹¹ Žr. 187 nuorodą.

¹⁹² Zernack K. Die Republik der beiden Nationen im Zeitalter ihrer Teilungen // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 448: „Dieses litauische Nationalgefühl konnte sich denn auch in den *natio – gens* – Gefüge des adelsrepublikanischen Nationsbegriffes durchaus wiederfinden. Hieran knüpfte sich ein Landespatritismus, der auch über das Ende des Unionstaates in den Teilungen hinwegtrug und nach die moderne litauische Nationsbildung speiste“ (lietuvišką tekstą žr. – ten pat, p. 444).

tikru kompromisu: Lenkijos karūna buvo pripažinta ir lietuvių tautos nuosavybe. Taip buvo pripažintas lietuvių tapimas lenkais, išliekant atskira ir jiems lygia tauta. Šią „suvienodintų“ tautų konfederaciją – padermę atitiko valstybių konfederacija – Abiejų Tautų Respublika. S. Kučebos ir K. Cernako neakivaizdinis ginčas – ne šio straipsnio tema, tačiau ir jos nesiimant galima tvirtinti, kad *gente lituanus sed natione polonus* realija jau nereiškia dviejų tautų. Bet prieš ją būta dviejų lenkų tautų. Viena jų buvo ne šiaip *kiti*, o *kitokie* lenkai. Tai buvo lietuviai. Ar galima D. Poškos ir šubravcų konfliktą laikyti *kitokio lenko* (kuriam Mozūrijos ar Didžiosios Lenkijos kraštai neprilygo Lietuvos šaliai) priešprieša su *kitais lenkais* (kuriems Lietuva tiek tebuvo kita, kiek Mozūrija Didžiajai Lenkijai)? Taip klausiant nereikia pamiršti, kad kalbama apie Liublino akto preambulėje nubrėžtos programos realizavimo(si) procesą, o procese ar jo „pjūvniuose“ galima kalbėti tik apie reiškinių ar rodiklių polarizaciją, o ne aiškas jų ribas. Be to, valstybė apibrėžiama konkrečiais (struktūra, statusu ir t.t.), o tauta abstrakčiais (vertybiniais) rodikliais. D. Poška ir šubravcai buvo eiliniai socialinio elito nariai, o rodiklius aiškiau atskleidžia visuomenės lyderių elgesys. Iš susitaikiusių su Rusijos imperijos valdymu žmonių galima palyginti A. J. Čartoriskį su Mykolu Kleofu Oginskiu (Michał Kleof Ogiński). A. J. Čartoriskio (beje, H. Heinės žodžiais tariant, Nikolajaus Repnino sūnaus *von mütterlicher Seite*¹⁹³) prieštaringoje karjeroje reikia išskirti 1795–1810 m. intymios draugystės su caru Aleksandru I ir 1803–1823 m. Vilniaus mokslo apygardos globėjo laikotarpį, kuomet jo politinius siekius varžė užimama aukšta padėtis¹⁹⁴. Čia jis siekė atkurti Lenkijos valstybingumo struktūras po Rusijos imperijos egida, plečiant jas į Prūsijos ir Austrijos užimtas Abiejų Tautų Respublikos žemes¹⁹⁵. M. K. Oginskis 1811 m. parengė projektą atkurti Rusijos imperijos struktūroje Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją¹⁹⁶. Istorinės Lietuvos jis nelaikė Lenkijos provincija¹⁹⁷, bet 1826–1827 m. išleisti jo atsiminimai įvardija vien Lenkiją ir lenkus¹⁹⁸. Tuo tarpu mūsų istoriografijoje kultūriniu požiūriu vertinamas kaip lenkintojas A. J. Čartoriskis paliko dviejų tomų rankraštį, pavadintą „Lietuvos istorija“¹⁹⁹. Šie faktai politinės struktūrizacijos požiūriu leistų M. K. Oginskį laikyti *kitokiu*, o A. J. Čartoriskį *kitu* lenku,

¹⁹³ Plg. eilėraščių *Der Tambourmajor* – Heines Werke. In fünf Bänden. Bd. 1. Weimar, 1963, S. 158–160.

¹⁹⁴ *B(iržiš)ka M.* Čartoriskiai // Lietuvių enciklopedija, t. 5. Bostonas, 1937, p. 1000–1003.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 1001–1002.

¹⁹⁶ *Tr(um)p(a) V.* Oginskiai – Mykolas Kleopas // Lietuvių enciklopedija, t. 21. Bostonas, 1937, 1960, p. 35.

¹⁹⁷ *Trumpa V.* Lietuva XIX-tame amžiuje. Chicago, 1989, p. 33.

¹⁹⁸ *Tr(um)p(a) V.* Oginskiai – Mykolas Kleopas // Lietuvių enciklopedija, t. 21. Bostonas, 1960, p. 35 (*Mémoires de Michel Ogiński sur la Pologne et les Polonais*).

¹⁹⁹ *B(iržiš)ka M.* Čartoriskiai // Lietuvių enciklopedija, t. 5. Bostonas, 1937, p. 1005 (*Historja litewska*).

bet tautos vertybių sampratos atveju gal net išeitų priešingai. Pastarojoje srityje žymiai mažiau lėmė Rusijos veiksnys, tuo tarpu politinėje istorijoje šie asmenys labiausiai pasirodė kaip Rusijos rėmėjai. Tačiau čia, neturėdami kitų galimybių, jie abu veikė siekdami išnaudoti padėtį ir ryšius savo politinės struktūrizacijos planams įgyvendinti, o šiaip jų biografijos pasižymi ir labai priešiškais Rusijos imperijai veiksmais.

Ir A. J. Čartoriskis, ir M. K. Oginskis priklausė aukščiausiam diduomenės sluoksniui, veikusiam plačioje erdvėje toli už buvusios Abiejų Tautų Respublikos sienų. Galybės veiksnys, su kuriuo ši veikla turėjo vienaip ar kitaip skaitytis, įtakojo kiekvieną jų žingsnį. Šiuo visu kontekstu sunku apibendrintai vertinti net ir nedviprasmiškai atrodančius jų biografijų duomenis. Kiek lengviau tai galima padaryti lyginant iš vidutinės ar eilinės bajorijos kilusius patriotus ir demokratinius ar net revoliucinių pažiūrų žmones. Rusijos galybė juos veikė nebent kaip nesutaikomo priešo veiksnys. Kovos, o ne prisitaikymo pasirinkimas kur kas aiškiau rodė jų vertybių sampratą. Čia kai ką gali pasakyti Tado Kosciuškos (Tadeusz Kościuszko) ir J. Jasinskio konfliktas, kilęs 1794 m. sukilimo metu. Atskiros Lietuvos sukilimo vadovybės buvimą laikydamas jėgų skaldymu, T. Kosciūška pareikalavo iš J. Jasinskio atsisakyti šių prerogatyvų. Jasinskis tai padarė, bet karčiai protestuodamas. Tai rodo, kad sukilimas buvo svarbiausias jų abiejų prioritetas, be to, šį prioritetą jie vertino kaip profesionalūs kariškiai. Profesionalumas jiems buvo toks pats veiksnys kaip Rusijos galybė A. J. Čartoriskiui ar M. K. Oginskiui. Politinėje veikloje T. Kosciuškos ir J. Jasinskio požiūriai diametraliai išsiskyrė, bet labiau (ir čia sutartinai) lėmė karinio veiksnio prioritetas. Turbūt nesuklysimė J. Jasinskį įvardiję *kitokiu* lenku. Kažkada I. Danilavičių ir I. Onacevičių istoriografiniu ekspromtu pavadinęs gyvenime lenkais ir istoriškaisiais (istoriškojo mąstymo požiūriu) lietuviais²⁰⁰, šiuo atveju ir juos²⁰¹ ryžčiausi įvardyti *kitokiais lenkais*²⁰².

9. ŽEMAIČIAI

Kitokių lenkų arba atskiros lietuvių tautos (ne lenkų potautės) savimonės egzistavimą XIX a. pirmo trečdalyje Lietuvoje galima laikyti istorine realija. Kokios buvo jos ribos ir kiek tautinės savimonės puoselėjimo galimybę turinčių žmonių ji apėmė – atskiras klausimas. Kad jai priklausė ne vien žemaičių bajorai, rodo ir tokios

²⁰⁰ Žr. Gudavičius E. Mindaugas. Vilnius, 1998, p. 20.

²⁰¹ I. Onacevičius ignoravo Krėvos sutartį, o kryžiuočius vadino avantiūrininkais – Šidlauskas A. Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje. Vilnius, 1986, p. 168.

²⁰² Jų pavardes transkribuoju lietuviškąja rašyba. Nuo šios vietos rašau ir Jokūbas Jasinskis. Tai, žinoma, diskusijų tema, bet šiaip ar taip jau *tres faciunt collegium*.

vėlesnio laikotarpio figūros kaip Teodoras Narbutas ar Adomas Honorijus Kirkoras²⁰³. Įdomu tai, kad tiek I. Danilavičius²⁰⁴, tiek I. Onacevičius²⁰⁵ buvo unitų dvasininkų sūnūs, o S. Daukanto amžininkas Juozas Jaroševičius (Józef Jaroszewicz), 1826–1831 m. Vilniaus universitete dėstęs teisės istoriją, diplomatiką ir statistiką, vėliau pasižymėjęs rimtais moksliniais, skirtais Lietuvos istorijai ir kultūrai darbais, gimė ir gyveno Bielske (Palenkėje)²⁰⁶. Veikiausiai ir šiuos žmones numanė M. Miškinis, kalbėdamas apie „Lietuvos praeities entuziastus, kurie buvo kilę iš gudiškosios Lietuvos dalies“²⁰⁷. Kalbant apie lietuviškosios tautinės (= kitokių lenkų) savimonės puoselėjimo ir paplitimo ribas, nereikia pamiršti, kad šią savimonę vienaip ar kitaip palaikė ir istorinis Lietuvos paveldas. Pažymėtinas lietuviškosios mitologijos populiarumas pavadinant masonų ložes, kur būrėsi socialinio ir intelektualinio elito viršūnė²⁰⁸. T. Kosciūška save pavadindavo lietuviu²⁰⁹. Tai galima laikyti jo gimimo Naugarduko vaivadijoje reminiscencija, bet lygiai taip pat jau aneksuotos Lietuvos sąlygomis galima gretinti (ypač kalbant su Rusijos politikais) su Respublikos dalintojų susitarimu neminėti Lenkijos savo titulaturoje. M. K. Oginskis (nors ir vadovavosi visos Respublikos vizija) kalbėjo apie Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją, kaip tik taikydamasis prie caro rodomos užsieniui pozicijos. Galbūt taip elgėsi ir nuvainikuotas Stanislovas Augustas, dėvėdamas Lietuvos gvardijos karininko mundurą²¹⁰. Konjunktūrai pasikeitus, iš bendro visai Respublikai *Virtutis militaris* ordino reverso, pripažįstant jį „kongresinei“ Lenkijai, Rusija kaip tik pareikalavo pašalinti Vyty²¹¹. Kaip ten bebūtų, net ir tokios situacijos rodė, kad Mozūrija ar Mažoji Lenkija Lietuvai neprilygo. Pastaruoju atveju *abiejų tautų* egzistavimą, kiek norint jį pripažinti, tiek ir to nenorint, patvirtino vienokiu ar kitokiu pavidalu funkcionuojanti (ir *nebefunkcionuojanti*) jų heraldika.

M. Miškinis formulę *gente lituanus sed natione polonus* laiko senosios epochos (šių dienų samprata – bajoriškosios tautos) pabaiga, o ne naujosios (moderniosios nacijos) pradžia²¹². V. Trumpa siekia atsekti, kaip modernioji nacija (tautinio atgimimo

²⁰³ Kirkor S. *Przeszłość umiera dwa razy. Powieść prawdziwa*. Kraków, 1978.

²⁰⁴ Janulaitis A. Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas, d. 1: Danilavičiaus gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1932, p. 13–14.

²⁰⁵ J(akštas) J., M(aciūnas) V. Onacevičius (Onacewicz)... 2. Ignas // Lietuvių enciklopedija, t. 21. Bostonas, 1960, p. 122.

²⁰⁶ Jaroševičius... 2. (Jaroszewicz) Juozas // Lietuvių enciklopedija, t. 9. Bostonas, 1956, p. 317.

²⁰⁷ Miškinis M. Lietuvių literatūra, d. 1. Kaunas, 1939, p. 168.

²⁰⁸ Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 30.

²⁰⁹ Plg. Lietuvos istorija. Redagavo A. Šapoka. Kaunas, 1936, p. 138.

²¹⁰ Plg. Gudavičius E. Valdovas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 752.

²¹¹ R(e)kl(aitis) P. Ordinas // Lietuvių enciklopedija, t. 21, 1960, p. 168.

²¹² Miškinis M. Lietuvių literatūra, d. 1. Kaunas, 1939, p. 180.

lietuvis) iš šios formulės išsivystė²¹³. Jis pažymi, kad šis lietuvis „1918 m. išdrįs tarti savo galingą žodį nebijodamas sueiti į konfliktą su visais savo kaimynais“²¹⁴. Abiejų autorių vertinimai epochų požiūriu sutampa, skiriasi jų požiūris į pačią formulę: M. Miškinis nemano, kad 1918 m. lietuvis iš jos išsivystė. Šio skirtumo esmę turbūt gali paaiškinti D. Poškos konfliktas su šubravcais. D. Poška jaučiasi lenku ir nedviprasmiškai tai pasako „Užrašė Stanislovui Poniatauskiui, karaliui lenkų“²¹⁵, atsakyme į profesoriaus Ivano Loboikos iškeltą klausimą²¹⁶, laiške generolui Aleksiui Puzyrevskiui²¹⁷. Ir „Kelete įžanginių žodžių žadančiam rašyti Lietuvos ir Žemaičių istoriją“ jis vardyti „mūsų istorikus“ pradeda nuo Mateušo Cholevos herbo, Vincento Kadlubeko ir t.t.²¹⁸, tačiau toliau kalba apie *lietuvių tautas* ir *lenkų norą padaryti Lietuvą jiems priklausančią*²¹⁹. Taigi aptariama formulė D. Poškai negalioja. Lietuviai jam ne *gens*, bet *natio*. O kadangi, priklausydamas šiai tautai, jis yra lenkas, tai ši tauta yra *natio polonorum altera*. Aiškos ribos tarp šių abiejų lenkų tautų nebebuvo, buvo „pereinamoji“ zona. D. Poška jautėsi esąs *kitokių lenkų* poliuje. Kur buvo šubravcai? Nėra abejonių, kad jų netenka ieškoti greta D. Poškos. Bet kiek nuo jo jie buvo nutolę – iki zonos ar iki priešingo (*tokių lenkų*) polio? Dar 1810 m. parašytas D. Poškos kreipimasis į J. Lelevelį ir K. Baužą²²⁰ liudija, kad šubravcų išpuolis tėra tik vienas visos tokių apsižodžiavimų atmosferos epizodas. D. Poškai šie *mokyti vyrai* „lygiai myli lietuvių, žemaitių“²²¹, o visas negerumas – *lietuvių* pasipūtimas prieš *žemaičius*²²², kylantis todėl, kad *lietuviai* nekalba lietuviškai – garbingųjų protėvių kalba²²³. Todėl tai kenkia vie-

²¹³ *Trumpa V. Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989, p. 37.

²¹⁴ Ten pat.

²¹⁵ *Poška D.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 64–65: „Pražūn tėvystė, gelbėt nėra laiko; ... / Ant ko gi dabar mes, lenkai atėjom? / ... Prisiekie lenkams, o pirmas privyle! ... / Rašys tėvystė, kuri jau prapuolė: / „Čionai karalius kreivasiekis guli“.

²¹⁶ Išvardijami Baublio interjerą puošiantys atvaizdai: lenkų karalių Vladislovo Uolektinio, Liudviko Andegaveno, Jogailos ir kt. (tarp jų ir buvusių didžiaisiais Lietuvos kunigaikščiais, bet vien jais buvusių čia nėra); lenkų karvedžių (vienintelis tarp jų Jonas Karolis Chodkevičius) – *Poška D.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 522–523.

²¹⁷ Ignacy Krasickį pavadina „mūsų lenkų nemirtingu poetu“ – *Poška D.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 458–459.

²¹⁸ *Poška D.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 258–259.

²¹⁹ Ten pat, p. 268, 260: „pasxkwilami okładając naarody Litewskie /.../ sami zaś będąc polakami chcieli I Litwę zrobić zbiegami z sarmatskich narodów osiadłą, a przeto do polski jakoby słusznie należącą“.

²²⁰ *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Monografija. Vilnius, 1955, p. 235.

²²¹ *Poška D.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 50–51.

²²² Ten pat, p. 52–53: „Meldžiū, drauskit lietuvius, kurie to nemato, / kurie save aukštesniai už žemaičius stato, / Kurie iš tikrų brolių be reikalo juokias...“

²²³ Ten pat, p. 50–53: „Tarkit, dėl ko gi kalbų svetimųjų ieško, / Dėl ko anie nekalba tikrai lietuviškai, / Juk lietuvių liežuviu kalbėjo jų diedai, – / Ar aniems savo tėvų ir motinos gėda?“

nybei²²⁴. Kokiai? Gal tai, dėl kurios T. Kosciūška priekaištavo J. Jasinskiui? Veikiau priešingai. T. Kosciūškai rūpėjo visų (*tokių* ir *kitokių*) lenkų vienybė. Kam iš *tokių* lenkų galėjo rūpėti *kitokių* lenkų vienybė, grindžiama ne lenkų (vietoje lenkų) kalba? D. Poška *toki* lenką – J. Lelevelį – surado. J. Lelevelis visiškai pagrįstai sukritikavo K. Baužo argumentus, kuriais jis idealizavo lietuvių kalbos reikšmę²²⁵, tačiau tai buvo tas žmogus, kuris ragino lietuvius geriau pažinti savo kalbą²²⁶. Ir J. Leleveliui, ir D. Poškai lietuvių kalba buvo vertybė, bet vienam apskritai kultūrinė vertybė, kitam konkrečiai – etninė.

D. Poškos susidūrimas su šubravcais buvo ginčas dėl vertybių. Jų išsidėstymas žemaičių bajoro sampratoje lėmė jo vietą *kitokių lenkų* savimonės lauko centre, o Vilniaus universiteto studentų ir dėstytojų sluoksnių – šio lauko periferijoje ar net už jos ribų. Žemaičių studentai šiame universitete buvo nedidelė mažuma. Tačiau svarbu kitkas: universitete įgyjamas išprusimas ir iššūkiai neįprastoje aplinkoje ne silpnino jų atsineštąją vertybių sampratą, o ją stiprino. Viena svarbiausių suvoktų vertybių buvo savoji kalba. Apšvieta Žemaitijoje kokybiškai pakeitė žinių pertekimą jos mokyklose²²⁷. Žemaičiai studentai jautė didelį lietuviškos raštijos poreikį. Dar prieš parašydamas savo „Darbus“, S. Daukantas jau buvo pradėjęs rengti lenkų – lietuvių kalbų žodyną²²⁸.

10. SIMONO STANEVIČIAUS „ŠLOVĖ ŽEMAIČIŲ“

XIX a. 3-iojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Vilniaus universitete studijavo keliasdešimt Kražių gimnaziją lankiusių žmonių²²⁹. Yra duomenų apie jų tarpusavio pažintis ir ryšius²³⁰. Nemaža jų pasireiškė vienokia ar kitokia kultūrine veikla ir studijų metais. S. Stanevičius buvo vienas produktyviausių šios veiklos dalyvių²³¹. 1829 m. išėjo 12 pasakėčių (6 – Kristijono Donelaičio ir 6 – S. Stanevičiaus) knygelė²³². Mūsų temai svarbi yra S. Stanevičiaus pasakėčia „Arklys ir meška“. Susitinka prie Nevėžio, taigi ties Žemaičių seniūnijos (kunigaikštijos) riba, arklys ir meška – taip

²²⁴ Ten pat, p. 52–53: „Sakykit, teužlaiko meilę ir vienybę...“

²²⁵ Lietuvių literatūros istorija, t. 1. Feodalizmo epocha. Vilnius, 1957, p. 318.

²²⁶ *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Monografija. Vilnius, 1955, p. 53.

²²⁷ Plg. ten pat, p. 46–48.

²²⁸ *Subačius G.* Dėl S. Daukanto lenkų–lietuvių kalbų žodynų genezės // Kalbotyros klausimai, t. 26, 1987, p. 151–157.

²²⁹ *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Monografija. Vilnius, 1955, p. 146.

²³⁰ Ten pat, p. 140–142, 146.

²³¹ Ten pat, p. 145.

²³² Ten pat, p. 316.

autorius iš karto nubrėžia Lietuvos žemių heraldikos alegorijas, o arklio pančiai ir meškos grandinė – nedviprasmiškai politines šių žemių realijas. Jas pagyvina mėšlą vežiojančio arklio (Lietuvos Vyčio) metafora ir paskutiniai pasakėčios (išstarti Žemaičių meškos) žodžiai apie abiejų vienodą – supančiotą ir grandinėmis sukaustytą – likimą²³³. Pasakėčia atskleidžia tikrą S. Stanevičiaus požiūrį į Respublikos aneksiją, o juk kaip tik jo raginamas²³⁴ D. Poška parašė Aleksandro I mirtį apraudančią elegiją²³⁵. Neatmestini šiuo atveju ir pragmatiški S. Stanevičiaus motyvai: po šio caro struktūrinių valstybingumo viražų, pelniusių jam nemažą simpatiją²³⁶, laukė nežinia (dunksojo Rusijos oligarchų „Žvaigždėtojo kryžiaus riterių sąjungos“ šešėlis)²³⁷. Šiaip ar taip, priverstinis S. Stanevičiaus lojalumas imperijai lieka akivaizdus. Štai šie pančiai bei grandinė ir tampa pasakėčios moralu, o pagrindinė mintis – tas pats vienybės motyvas²³⁸. Apie platesnę vienybę su *visais lenkais* pasakėčioje nė žodžio, veikia tik Lietuvos heraldiniai personažai. S. Stanevičiui lenkakalbių ir lietuviakalbių apsižodžiavimai – pačių *kitokių lenkų* reikalas, gal todėl ir neprireikė lenkiškosios heraldikos užuominų (be to, erelis padėtų cenzoriams užuosti visą alegorinį žaidimą).

Šią heraldinę pasakėčią gal ir galima būtų laikyti tik dienos aktualija pasidysnojanč su kitakalbiais buršais, siekiant jiems parodyti, kad žemaičiai nėra *kupranugariai* ir žino, kad jų kalba yra vertybė. Tačiau sugretinta su S. Stanevičiaus ode „Šlovė Žemaičių“, ji jau suskamba visai kitaip. Po pačia ode pažymėta 1823 m. rugpjūčio 3 d. data²³⁹. Tuo metu (po 1823 m. gegužės 3/15 d. išsišokimo) jau buvo įsisiūbavęs filomatų ir filaretų suiminėjimas ir tardymas²⁴⁰. Ir šioje netikrumo atmosferoje suskamba ypač pakilus paskutinis odės posmas²⁴¹:

Veizdėk, sviete nusiminęs!
Kas ten šiaurėj atsitiko, –
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko.

²³³ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 314.

²³⁴ *Trumpa V. Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989, p. 60.

²³⁵ *Poška D. Raštai*. Vilnius, 1959, p. 76–77.

²³⁶ *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie*, t. 3. Warszawa, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Zakopane, 1931, p. 26–34.

²³⁷ Ten pat, p. 68–73.

²³⁸ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 314: „Tėvai mūsų nuo amžių sandaroj gyveno, / Drauge gimė ir augo ir drauge paseno“.

²³⁹ Ten pat, p. 312.

²⁴⁰ *B(iržiš)ka M. Filaretai // Lietuvių enciklopedija*, t. 8. Bostonas, 1940, p. 181; *B(iržiš)ka M. Filomatai // Lietuvių enciklopedija*, t. 8. Bostonas, 1940, p. 220–221.

²⁴¹ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 312.

Dvi paskutines eilutes, kalbėdami šių dienų kalba, turbūt pasakytume: Lietuva nepražuvo. Tokiais pačiais žodžiais prasideda ir ne vieno lietuvio (*kitokio lenko*) krauju aplaistyta lenkų legionierių daina, virtusi Lenkijos himnu, „*Jeszcze Polska nie zginęła*“²⁴². Brestant 1863 m. sukilimui, buvo užfiksuotas šios giesmės lietuviškas perdirbinys; jame giedama apie Lenkijos laisvę, bet veikia tik lietuvių kovotojai²⁴³. Pirmoji J. Vibickio (J. Wybicki) posmo eilutė turi 8, antroji 6 skiemenis. S. Stanevičius visur vartoja 8 skiemenų eilutes. Tačiau pagrindinė mintis abiejų pasakoma aštuoniais skiemenimis: J. Vibickis tai padaro savo pirmąja, o S. Stanevičius paskutiniąja eilute. Daugiau nelyginsiu tarp savęs šių eilių – filologai tai padarys geriau už mane, bet lieka akivaizdu, kad abi – „marselietiškos“ giesmės. J. Vibickis savo mintis kariamams dėsto atvirai, o Stanevičius irgi meta iššūkį, bet adresatą užšifruoja – *svietu*: „*Daugel metų sviets rokavo, mūsų žemė kaip pražuvo*“²⁴⁴. Taigi – pražuvo. Ir toliau: „*Kai(p) užmiršo kalbą savo ir užmiršo, kuomi buvo*“. Čia reikėtų prisiminti J. Lelevelį, kuris išdrįso nusiminusiems (ir kartu šokantiems ant savo tėvynės kapo) lenkams pasakyti, kad pirmiausia dėl savo bėdų jie turi kaltinti save. S. Stanevičius geidžiamus dalykus optimizuoja jau esamuoju laiku: „*Šlovė visus sujudino gera tėviškei daryti, ir ką amžiai pagadino, čėsas yra sutaisyti*“. Tai veiksmų programa. Po dviejų – trijų kartų Maironis tai tik pakartos:

*Prikelkim darbai Gedimino tėvynę,
Priminkime Vytauto Didžio ribas,
Prižadinkim kalbą, kur protėviai gynė,
Ir vardą, kurs vietą Europoj atras.*

S. Stanevičius irgi iškelia kalbą bei praeitį: „*Tarp žemaičių vis atgijo garbė tėvų ir liežuvis, meilė tarp jų išsiliejo, prasidžiugo ir lietuvis*“. Praeitis konkretizuojama Lietuvos valdovų vardais. „*Neprieteliai išsisklaidė*“. Dienos tikrovė buvo ne tokia, bet svarbiau yra tai, kad Vilnius, senas mokslų gyvenimas, „*Nuo žemaičių beapsėstas*“, kad tarp jų – tikras sutarimas (plg. Maironio – „*Paimkim arklą, knygą, lyrą ir ženkim Lietuvos keliu*“). Apie lenkus ir Lenkiją S. Stanevičiaus programinėje odėje (*aukštoje dainoje*²⁴⁵) nė žodžio, o juk šnekama apie tėvynę (*tėviškę*). Matyt, tai reikia gretinti su J. Lebedžio pastebėta jo pastaba S. Daukanto „Darbų“ rankraštyje, prirašant Jogailą prie smerkiamo Zbignevo Olesnickio²⁴⁶. Beje, odėje, kaip ir pasakėčioje

²⁴² Žodžiai Józef'o Wybicki'o, muzika M. K. Ogińskio – *Smoleński's V*. Lenkų tautos istorija. Vertė A. Kasakaitis. Kaunas, 1925, p. 407–408.

²⁴³ *Šenavičienė I*. 1863 m. sukilimas ir lietuvių kalba // *Metai*, 2006, Nr. 6, p. 3–4 // <http://www.tekstai.lt/metai/200606/kalb1863.htm>

²⁴⁴ Visa odė cituojama iš: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 311–312.

²⁴⁵ Ten pat, p. 311.

²⁴⁶ *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Monografija. Vilnius, 1955, p. 214–215.

„Arklys ir meška“, Lietuva, ar parblokšta, ar kylanti, vaizduojama viena pati. Prieš ją – *svietas, neprieteliai* (odėje) ar neapibrėžtas *kažkas* (pasakėčioje).

„Šlovė Žemaičių“, kaip ten bebūtų, pašalina lenkiškąjį veiksnį iš lietuvio *tėvynės* sampratos. Joje nebematome *kitokio* lenko. *Tas pats* joje ne lenkas ir lietuvis, o lietuvis ir žemaitis²⁴⁷. Priešiški Lietuvai veiksniai – *svietas, neprieteliai* – užkoduoti, užkoduotas ir jų lemiamas *pražuvimas*. Ši kodą kažkiek atskleidžia žemaičių „apsėdusių Vilnių“, *sutarimas*. Tai jų kultūrinės veiklos vien lietuviškosios savimonės pagrindu, kuri remiasi savo kalba, programa. *Aukšta giesmė* yra šios programos manifestas, 1823 m. ši programa jau buvo vykdoma²⁴⁸. S. Daukanto „Darbai“ įeina į šį žemaičių *surinkimą ir sutarimą*.

11. S. DAUKANTO „DARBŲ“ LIETUVIŲ TAUTA

Yra žinomi du S. Daukanto „Darbų“ rankraščiai, ir ne visur čia rasime jo rašyseną²⁴⁹. Nurašinėta ne vieno žmogaus, taigi jau tai parodo susidomėjimą šiuo veikalu. Stereotipišką *Darbų* antraštę nulėmė lotyniškasis *res gestae* ar lenkų lotyniška kalkė *dzieje*. Pažyminį *senųjų* galima interpretuoti įvairiai. Savo pratarinę (pratarimą) autorius pradeda kalbėdamas apie įvairių tautų istorinį paveldą, bet konkretizuoja tik graikus, romėnus ir skitus²⁵⁰. Graikams ir romėnams dažną *senųjų* pridūrimą taip pat galima laikyti stereotipu, skitams jis neneigtinas, bet nebūtinai tokiu laikytinas. Vadinas, jie galbūt ir „pakeliami“ iki tokios draugijos. Bet skitai čia – lietuvių (= baltų) protėviai, taigi kalbėdamas apie savo meto varganą jų padėtį ir kartu gretindamas juos su garsiomis antikos tautomis, S. Daukantas sukuria vaizdžią jų šlovingos praeities ir liūdno dabarties antitezę²⁵¹. Šlovingos praeities reikšmę jau deklaruoja ir jo pasirinkta Dionizijaus Halikarnasiečio sentencija: „Kilnieji žmonės nepuola prie to, kas svetima, ir nepakenčia, kad per apsileidimą žūtų tai, kas sava“²⁵². Visa tai dar vienas pavyzdėlis, parodantis mokytą žemaitį kaip gerą G. E. Grodeko mokinį. Šis jo sugebėjimas „atkoduoja“ *pražuvimą* S. Sta-

²⁴⁷ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 311: „Sveiks, Keistutai minėtinas, / Iš žemaičių ko stipriausias!“.

²⁴⁸ Lebedys J. Simonas Stanevičius. Monografija. Vilnius, 1955, p. 165–167.

²⁴⁹ Daukantas S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 742–743.

²⁵⁰ Ten pat, p. 35.

²⁵¹ Ten pat: „Ką sakytų ansai išmintingas skitas, atsisdėjęs ant kapo, veizėdamas į tolimus savo poposūnius, lietuviais, žemaičiais, prūsais, latviais, juodvežiais, kuržemiais pramintus ir pas-kandintus galžudėse, apvergtus ir tarp gyvulių paskaitytus?“

²⁵² Ten pat, p. 33, 744: „Non est generosorum hominum res alienas quaerere, et pati sua per ignaviam amitti“.

nevičiaus odėje²⁵³. Po septynių – aštuonių dešimtmečių Vincas Kudirka parašys: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia“. Apie tiesioginę O. Tjeri įtaką jaunajam S. Daukantai netenka kalbėti jau vien dėl to, kad pastarojo „Darbai“ buvo parašyti anksčiau už prancūzų istoriko veikalus. Tačiau dar E. J. Siejeso iškelta mintis apie ilgaamžę dviejų etnosų nelygių grumtynių sąveiką²⁵⁴ veikiausiai paskatino mūsų istoriką išreikšti ją dvigubos *svieto* skriaudos lietuviams forma. Vienas tokios skriaudos komponentas – svetimos valdžios primetimas, kitas – istorinės atminties atėmimas (ar siekimas ją atimti). Todėl lietuvis yra apvogtas (ar apiplėštas) dvigubai: „Vienok lietuvis, žemaitis, ir tiek nelaimių kentėdamas, bogina dar šiandien svetimą ginklą į tolimus kraštus ant liepimo to, kursai jo valdytoju daros, ir, nesuprasdamas jo kalbos, lieja savo kraują už jį, vildamasis, jog ansai jam jo liuosybę pagražins; namie būdamas, dirba dieną ir naktį savo jomylistoms, kurie nesupranta jo guodžiantis. Tose atkylanėse mažne (sakau) vargų lietuvis, žemaitis viename tiktai savo šventame tikėjime randa kantrybę ir atpūtoja, laukdamas pagalbos nuo savo visų aukščiausio tėvo. Bet nei tokios, sakau, rūstos dienos neišdildė dar jų širdy praėjusių laimingų laikų: kaipgi šiandien dar lietuvis ar žemaitis, kruviną prąkaitą nuo kaktos nubraukęs, taria, veizėdamas gailinga akia į iras šalip stovinčios savo pilies; „Šitai ženklai liuosybės mano bočių prabočių!“²⁵⁵. Tokį varganą lietuvių pavertė beteisiu rekrutu padariusi rusų valdžia ir savieji jomylistos, čia išskylantys kaip lenkai. Jie – nelietuviai. Tai *svietas*. Bet lietuvių prigimtis ne tokia: tai mylinti laisvę tauta²⁵⁶. Ir čia S. Daukantas suranda būtent specifiškai lietuvišką ir, svarbiausia, istorinę tikrovę atitinkantį paaiškinimą: „Bet ko nepergalės piktybė svieto, kuri, negalėdama paveikti savo kantrybe narsių poposūnių skitų, leidos ant nedorybės! Kaipogi tuojau, pasiklojusi vienybe tautos ir ateinančia palaima ūkės, kiltį jų ėmė niekinti, kantrybę žadais ramdyti, senų dienų užlaikymus naikinti, naujus dėti, taip maž pamažu tautindama anuos nuo jų ūkės, visų pirma išplėšė jiems liuosybę, paskui vergus, jau gelžiniais apkalusi, galžudžiams pametė“²⁵⁷. Šitaip niekieno nenugalėtas lietuvių etnosas, „Vaidevučio reforma“ „išsprendęs“ socialinio (ne) pajungimo problemą²⁵⁸, per užpakalines duris pralindusių atėjūnų tapo ir socialiai, ir politiškai pajungtas bei pažemintas. Valstietiško lietuvių etnoso škicavimas, nukeliant jo ištakas „į žilą senovę“, sodriai iliustruojant savaip interpretuojamais

²⁵³ Žr. 241 nuorodą.

²⁵⁴ Žr. 158–160 nuorodas.

²⁵⁵ *Daukantas S. Raštai*, t. 1. Vilnius, 1976, p. 37.

²⁵⁶ Žr. 139 nuorodą.

²⁵⁷ Ten pat.

²⁵⁸ Žr. 137 nuorodą.

bei asmeniškai išgyventais, sakytume, etnografiniais stebėjimais²⁵⁹ ir pagaliau suverčiant ant lenkiškojo atlaidų ožio įbaudžiavinimą, leistų išvelgti susipažinimą su vokiečių istorinės teisės mokyklos (pradedant J. Möserio ištakomis)²⁶⁰ aiškinimais. Vienai didžiausių (ir išsaugotų) vertybių – kalbai – skirtas § II²⁶¹. Tai plačiai mūsų literatūroje aptartas ir chrestomatiniu tapęs fragmentas, iš tikrųjų parodantis beletristinį S. Daukanto talentą. To neneigiant, reikėtų pridurti, kad čia galbūt tolimu atgarsiu atliepiama prancūzų istorinės literatūros elegancijai. Paprastai jos poveikis pabrėžiamas nuo A. Tjeri ir Prospero Baranto (Prosper de Barante) darbų²⁶², bet tai galiojo dar ir XVIII a.

Koncepciniai S. Daukanto postulatai išdėstyti pratarmėje ir labiausiai realizuoti pradiniuose paragrafuose. Nuo § VI²⁶³ prasideda jų derinimas su kronikine medžiaga ir tuo, kas šiandien vadinama istoriografija²⁶⁴. Šiame paragrafe lietuviai (ar jų protėviai) susiduria su krikščionimis. Reikia pasakyti, kad idealizuodamas nebaudžiavinę senovę ir pagarbiai aprašydamas pagoniškąjį tikėjimą, S. Daukantas pastarąjį veikiau traktuoja kaip graikų ir romėnų panteonų istorinę analogiją. Lygiai taip pat pagarbiai atsiliepiama apie tuomet išpažįstamą krikščionių tikėjimą²⁶⁵. Kadangi nuo viduramžių kronikų lietuviai figūravo kaip krikščionybės atmetėjai, S. Daukantas pratarmėje siekia tai paaiškinti istorinių aplinkybių susiklostymu: „Dėl ko gi žemaitis arba lietuvis negali būti giriamas, jei kantriai gynė savo namus ir liuosybę nuo neprietelių, mylėjo dorybę, o neapkentė nedorybės? Aš tam nekaltas, jei krikščionys tų amžių buvo užmiršę tą prisakymą viešpaties išganytojo: „Mylėk artimą savo kaip patsai save“²⁶⁶. Ne vienoje „Darbų“ vietoje kalbama apie Vokiečių ordino nedorybes ir popiežiaus nepritarimą joms²⁶⁷. Galima čia išvelgti I. Onacevičiaus įtaką, bet ir pats S. Daukantas buvo jo vienmintis. Ditirambų pagonybei „Darbai“ negieda.

Štai iš tokių pozicijų žiūrima į Lietuvos apsikrikštijimo santykį su įvykusi jos ir Lenkijos *sunėrimu*. Krikštas aprašomas be emocijų, pasakojant apie jo akcijos veiksmus ir buitinio konservatyvumo požymius²⁶⁸. Kaip atsvara Dlugošo arogancijai nurodoma: „Lenkai tame laike didžiai neigalį tebuvo ir niekaip negalėjo lygintis

²⁵⁹ *Daukantas* S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 65–99 (tam skirti §§III–V).

²⁶⁰ Žr. 2-ąjį poskyrį.

²⁶¹ *Daukantas* S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 64–65.

²⁶² H. Suchier, A. Birch-Hirschfeld *Geschichte der Französischen Literatur*, Bd. 2. Leipzig, Wien, 1913, S. 328.

²⁶³ *Daukantas* S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 99.

²⁶⁴ Žr. 125–135 nuorodas.

²⁶⁵ Žr. 255 nuorodas.

²⁶⁶ *Daukantas* S. Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 39.

²⁶⁷ Ten pat, p. 205, 265, 269.

²⁶⁸ Ten pat, p. 338–339.

su lietuviais²⁶⁹. Savo „Darbuose“ S. Daukantas „atvedė“ lietuvi – garbingą „skitų (herulių ir t.t.) palikuonį“ ir „pašalino“ nepilnavertį lietuvi – *kitokį* lenką. Lietuviškojo Napoleono „Darbuose“ nerandame. Su didele simpatija piešiami Gedimino²⁷⁰, Algirdo ir ypač Kęstučio paveikslai²⁷¹, bet tai nėra vadai milžinai. S. Stanevičiaus odoje visai nepaminėtas Vytautas²⁷². S. Daukanto „Darbuose“ jis prilygsta savo pirmtakams²⁷³, bet viską temdo karūnos negavimas. Kaltininkas čia – Zbignevas Olesnickis²⁷⁴. Ir tuomet koncepcinį skambesį įgauna šie žodžiai: „Tiesa, Olesnickis neleido didžiam Lietuvos kunigaikščiui karūna antsimauti, nes ką gavo už tą savo neleidimą, negut tą, jog 400 metų tiedvi tauti, rėdžiusies iš vieno pagal lenkų būdą, lenkai paliko lenkais, o lietuviai taip pat lietuviais, nes su tuo tiktai įvairumu tarp savęs: lenkai, būdami rėdytojais, tapo mokytais, gudriais, išdailino savo kalbą, kurioj skaito ir rašo iki šiai dienai, ir yra tauta, žinoma visam pasauliui, lietuviai tuo tarpu, prisuokti kitoj kalboj rašyti ir skaityti, savo kalbos nebgalėjo dailinti, kuri, kad būt išdailinta, puikesnė būt esanti už pačių lenkų kalbą, pati tauta, neturėdama nė kokio mokslo savo kalboj, pati tamsybėj nieko nežinanti, nuo visų paniekta ir užmiršta, taip jog šiandien vos patys mokyti težino, kame dar tebėra atgaliai tos taip garbingos tautos senovėj“²⁷⁵. Taip galutinai „atkoduojama“ S. Stanevičiaus „Šlovė Žemaičių“. Su Vytauto mirtimi baigiami „Darbai“. Baigiasi garbinga Lietuvos istorija. O po to, pasak Maironio, – „penketas amžių naktis be aušros“. Bene pirmas šią naktį pamatė S. Daukantas. Ar ne jis pirmas iš lietuvių istoriosofiškai pasižiūrėjo į ją pro nacijos suvokimo prizmę (istoriografiškai nepasižiūrėjo)? Per mažai žinau, kad galėčiau atsakyti į šį klausimą. Aišku viena: S. Daukantą gerai pažinsime, tik gerai pažinę I. Onacevičių.

²⁶⁹ *Daukantas S.* Raštai, t. 1. Vilnius, 1976, p. 273.

²⁷⁰ Ten pat, p. 247–280.

²⁷¹ Ten pat, p. 280–326.

²⁷² Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 311–312.

²⁷³ Ten pat, p. 326–398.

²⁷⁴ Ten pat, p. 305.

²⁷⁵ Ten pat, p. 395.